

ARH Diss. B-26791

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

JOHANN KÖLERI

ÜHISKONDLIK - POLIITILISED

V A A T E D

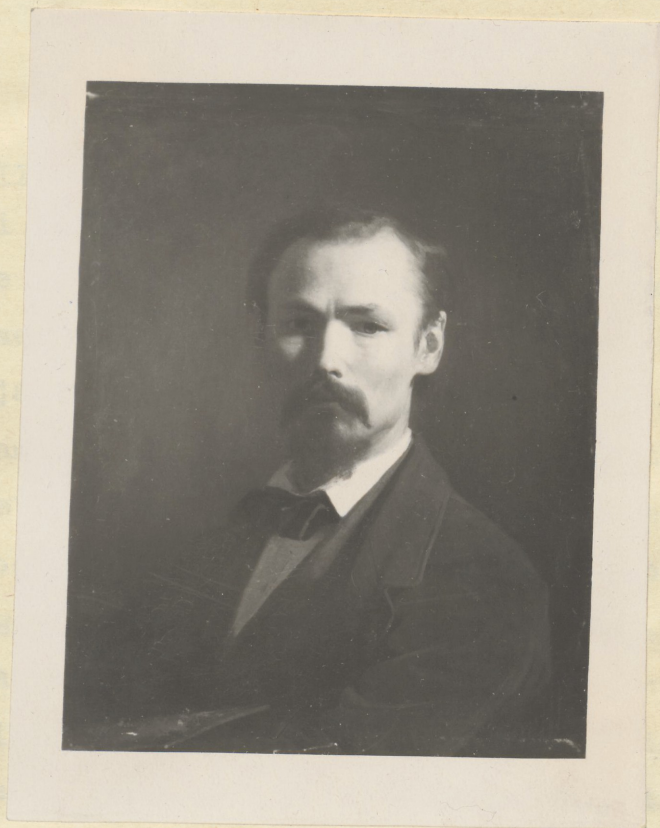
D i p l o m i t ö ö

V a n j a , Oskar
ajal.-osak. VI kursuse
mittestatsionaarne üliõp.

Juhendaja:

dots.kt.K. Siilivask

P a i d e 1959

Johann Köler (1829 - 1899.a.)

S i s s e j u h a t u s .

XIX sajandil kujunes Eestis rahvuslik liikumine, mis oli sajandi teise poole tähtsam ja ulatuslikum ühiskondlik - poliitiline liikumine. Rahvusliku liikumise mõjul tekkis ja arenes peaaegu kogu eesti rahvuslik kultuur, kirjandus, kujutav kunst ja muusika. Sel perioodil tekkisid esimesed rahvuslikud kaubanduslikud ja tööstuslikud ettevõtted, püüti luua esimest eesti õppekeelega keskõppeasutust, nn. Eesti Aleksandrikooli, loodi põllumeeste seltse jne. Selline ühiskondliku mõtte areng oli oma iseloomult progressiivne.

Rahvuslik liikumine Eestis oli oma teravikuga suunatud nn. balti erikorra vastu, mis kujutas endast Balti barunite vanadest feodaalsetest privileegidest kinnipidamist ja seega pidurdas pärisorjuse likvideerimist ja ühiskondliku korra edasist arengut. Rahvuslikus liikumises kujunes välja kaks suunda: kodanlik-demokraatlik suund eesotsas J. Köleri, C.R. Jakobsoni ja vendade Petersonidega ning kodanlik-konservatiivne suund eesotsas J.V. Jannseni ja J. Hurdaga. Esimene suund püüdis toetuda laiadele rahvahulkadele ja aktiveerida nende võitlust, kuigi legaalsetes raamides. Ühtlasi taotles kodanlik-demokraatlik suund otsustavat majanduslikku, poliitilist ja ideoloogilist võitlust, mille eesmärgiks oli balti-saksa privileegide likvideerimine, eestlaste õiguslik võrdsustamine sakslastega. Kodanlik-konservatiivne suund eitas rahvahulkade aktiivset ja teravat poliitilist võitlust. Kogu rahvuslik liikumine selle suuna esindajate arvates pidi piirduma eesti rahva majandusliku jõukuse suurendamise ja rahvusliku kultuuri arendamisega, mis pidi

aja jooksul kõik kodanlikud hüved kätte tooma. See suund oma teravusega läks rahvusliku huvide reetmisele.

Esile tõstmist väärrib rahvusliku liikumise demokraatlike juhtide hulgast meile sageli vähem tuntud maalikunstnik Johann Köler, kelle ühiskondlik-poliitilisi vaateid valgustan oma käesolevas diplõmitöös .

J.Köleri elu ja tegevust, tema ühiskondlik-poliitilisi vaateid on analüüsinud mitmed autorid. Õige hinnangu J.Köleri tegevusele, tema ühiskondlik-poliitilistele vaadetele on andnud lühidalt L.Loone koguteoses "Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil", O.Sepre "Johann Köler kui võitleja eesti talurahva huvide eest" 1956.a. jaanuarikuu "Loomingus". Köleri progressiivseid vaateid on ära märkinud Eesti NSV ajalugu (Tallinn, 1957). Kölerit kui talurahva ideoloogi peale O.Sepre iseloomustavad B.Enst ja B.Lukats¹ ajakirjanduse veeftgudel. Seoses kunstiküsimustega on Köleri kohta avaldanud publitsistlikke artikleid V.Erm.²

J.Köleri esimene biograaf on F.Bollmann, kes annab väga positiivse hinnangu Kölerile. Bollmann kipub kohati Kölerit üle hindama. Ta kirjutab: "....." meie võime oma parema südame-tunnistuse järele kindlasti tõendada, et eestlastel iialgi üht ausamat, õiglasemat, palavamat ja ohvrimeelsemat isamaalast ei ole olnud ja vaevalt saab olema, kui "isa Köler" on³

¹ B.Enst, B.Lukats, Johann Köler "Sirp ja Vasar" 1951, nr. 10
B.Enst, Johann Köler (Tema 125. sünni-aastapäevaks, "Rahva Hääl", 1951, nr. 57.

² V. Erm Suure kunstniku ja ühiskondliku võitleja J.Köleri 125. sünni-aastapäeva puhul, "Edasi", 1951, nr.56
V.Erm Kunstniku 55. surma-aastapäevaks, "Noorte Hääl", 1954.nr.96
V. Erm Maalikunstnik J.Köleri demokraatlikud ühiskondlik - poliitilised vaated, "Edasi", 1954, nr.242

V.Erm J.Köleri 130. sünni-aastapäeva puhul. Kahe valgustaja - demokraadi suhted "Noorte Hääl", 1956, nr.58

³ F.Bollmann, Professor Johann Köler. Lühikene pilt tema elust ja tegevusest, tema seitsmekümne aastase sündimise päeva mälestuseks, Jurjev, 1896, lk.18.

Bollmann ei käsitle Kölerit kriitiliselt, ei näe tema vigu ja puudusi ning tolleaegset võitlust kahe leeri vahel rahvuslikus liikumises. Viimasele küsimusele Bollmann lähenes uduselt. Ta rõhutas: " Köler on algusest saadik täna päevani oma isamaalistele püüdmistele truuks jäänud ja oma erakasud alati üleüldisele kasule ohverdanud, ehk ta küll väga palju pahandusi ja tänamata meelt oma suguvendade poolt on tunda saanud"¹. Bollmann läheb mööda täiesti teistest rahvusliku ärkamisaja tegelastest. Bollmanni brošüüri lugedes jääb mulje, nagu oleks Köler eesti talurahva huvide eest peetava võitluse keerises üksinda. Ta kirjutab: " Ülekohus ja vägivald, mille all ta oma sugurahvast sagedasti nägi kannatavat, haavasid valusasti tema õiguse tundmust ja sundisid teda, üksipäini suure hulga vägevate vastaste vastu välja astuma, sest teadmine, et ta töö ja õiguse eest võitleb, andis talle jõudu ja julgust ka seal kartuseta tõtt tunnistada, kus see talle silmanähtavalt hädaohtu ähvardas tuua."² Kunstnikuna hindab Bollmann Kölerit ühe parima portreemaalijana kaasaja Venemaal. " Köler on kahtlemata", kirjutab Bollmann, " praegusel ajal kõige parem portreemaalija Venemaal, kes oma nimele jäädavat aset vene kunsti ajaloos on omandanud."³

1936.a. ilmunud A.Vaga monograafias on antud põhjalikum käsitus Köleri kunstilistest vaadetest. Pealiskaudselt aga on käsitletud tema poliitilisi vaateid. Kodanlike ajoolaste ja kirjandusteadlaste poolt on reas monograafiates ja artiklites (Fr. Tuglas, "Eesti Kirjameeste Selts" (Tartu, 1932), H.Kruus "Eesti Aleksandrikool" (Tartu, 1939), "Ärkamisaja algupäevilt (Tartu, 1934), Eesti Biograafiline Leksikon jm.)

¹ F. Bollmann. Professor Johann Köler, lk.19

² Sealsamas, lk.24

³ F. Bollmann. Professor Johann Köler, lk. 14

käsitletud Köleri tegevuse poliitilist külge, mida üldiselt hinnatakse progressiivseks. Käsitlemata jääb aga Köleri demokraatlik maailmavaade. Sama eesmärki teenib ka M. Pukitsa monograafia "Johann Köler, eestluse eelpost Peterburis" (Tallinn, 1936). M. Pukits ei analüüsi Köleri ühiskondlik-poliitilisi vaateid. Ta läheneb Kölerile kodalikele ajaloo-uurijatele omastest seisukohtadest. Mainitakse Köleri isiklike omadusi. Selliste omadustena on mainitud Köleri mehisust, kindlust ja julgust eesti talurahva kaitseks välja astuda ka keisri ees. Köleri sotsiaalmajanduslikke vaateid on püüdnud iseloomustada M. Päss. Ta lähtub seejuures kodanliku riigi päevil maksvaist "ametlikest" seisukohtadest. Tema poolt kirjutatud artiklis esineb kohati otseseid võltsinguid. Püütakse "tõestada", et Köler olevat prohvetlikult ette näinud kodanlikku Eesti riiki! ¹ Sellist mõtet Köleri säilinud kirjanduslikust pärandist meie ei leia. Tolle aja kohta progressiivsed vaated on Päss jätnud üldse kõrvale, nagu maaküsimuses talurahva õigus maad saada. Päss väidab, et Kölerile olivat maa riiklik võõrandamine tundmatu olnud ja Köler kõnelevat ainult maade riiklikust väljaostust.

Käesoleva diplomitöö kirjutamisel on kasutatud põhiliselt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade Osakonna ja Arhiivraamatukogu materjale. Johann Kölerilt säilinud käsikirjad on eesti-, vene- ja saksa-keelsed. Osa käsikirju on raskesti loetavad. Palju käsikirju on kirjutatud pliiatsiga. Mõnendes käsikirjades on tehtud palju parandusi ja täiendusi. Võib öelda, et Köleri kohta on küllaldaselt säilinud käsikirjalist materjali, mille põhjal võib anda üksikasjalise ülevaate tema ühiskondlik-poliitiliste vaa-

¹ M. Päss, Professor Johann Köleri rahvus-poliitilisi tööks-
pidamisi, "Varamu", 1940, nr.5, lk.481

dete kohta. Käpikirjalised allikad pole dateeritud. Osalt võib neid dateerida vastavate sündmuste kaudu. Dateeritud allikateks võib nimetada ainult kirjavahetust. Oma kaasaegsete ühiskondlike tegelastega on Köleril olnud suur kirjavahetus, nagu Fr. R. Kreutzwaldi, J. Hurda, C.R. Jakobsoni, lätlase Kr. Valdemariga jt.

Diplomitöö kirjutamisel püüan valgustada J. Köleri ühiskondlik-poliitiliste vaadete kõiki külgi. Köleri ühiskondlik - poliitilisi vaateid ja nende kujunemist püüan seostada kaasaja sündmustega, mis aitas kaasa ta maailmavaate väljakujunemisele. Töö olen jaganud peatükkideks ja peatükid omakorda vastavateks teemadeks, mis on omavahel seoses. Püüan oma töös täiendada eelnevate autorite käsitlemusid ja mõningaid uusi vaateid eriti hariduse, keele ja religiooni küsimustes.

Sotsiaalpoliitilised olud ja ülevaade

Köleri eluloost.

XIX sajandi algul süvenes feodaal - pärisorjusliku korra lagunemisprotsess nii Venemaal kui ka Eestis. Kapitalistlike suhete kujunemine Eestis toimus varem ja kiiremini kui Venemaa sisepiirkondades. Baltimades oli ka kabaline mõisamajandus soodsamate turustamistingimuste tõttu rohkem arenenud.

XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul astusid välja Baltimaadel valitseva pärisorjusliku korra kriitikutena saksa õpetajad - publitsistid G.Merkel (1769 - 1850) ja J. Chr. Petri (1762 - 1851). Nende peamised tööd ilmusid trükis Saksaamaal, kus kirjastamise olud olid vabamad.

Aleksander I valitsemise algusaastail toimus riigiaparaadi edasine tsentraliseerimine (ministeeriumide asutamine), seati sisse uus koolisüsteem ja teostati mõningad teised riiklikud ümberkorraldused. Nende eesmärgiks oli kindlustada pärisorjuslikku ja isevalitsuslikku aadliriiki.

1804.a. anti välja Eestimaa talurahvaseadus, millega määrati kindlaks talupoja koormised mõisa suhtes, mis tegelikult kujunesid lihtsalt igas mõisas rakendatud koormiste fikseerimiseks vakuraamatuis. Mõisnikul oli õigus talupoega ilma maata müüa ja talust välja tõsta, kuigi vallakohtu nõusolekul. Uuena loodud vallakohus oli aga tegelikult mõisniku tööriistaks, sest selle eesistuja määras mõisnik, peremeeste poolt valitud kohtumehed ja kõik kohtunikud kinnitas samuti mõisnik. Uuena loodud kihelkonnakohus, mis pidi lahendama talupoegade kaebusi mõisnike vastu, koosnes ainult mõisnikest. Mõisnikel oli õigus talupoega karistada kuni 30 kepihoobini. Rängemad karistused viidi täide uute talurahvakohtute määramisel, mis oli mõisnikule soodsam. Seaduse järgi polnud talupojal õigust oma seisundist lahkuda ja ta oli kinnistatud oma maa külge.

Tsaarivalitsus ja mõisnikud olid talurahvaseadusega lootnud talupoegade võitlust nõrgestada. Tulemused olid vastu-

pidised - talurahva rahutused laienesid.

Talurahva rahutustes 1805.a. Eestimaa paistsid eriti silma sulased - teolised oma aktiisuse ja visaduse poolest esitatud nõudmiste kaitsmisel. See sundis mõisnikke nüüd tähelepanu pöörama ka sulaste olukorrale.

Teoliste väljaastumine öötöö vastu sundis tsaarivalitsust määrama ametlikult kindlaks ka tööpäeva pikkuse 12 tunni- le, kusjuures öist tegu võidi nõuda ainult teolistega kokku leppides ja eri arvestuse eest. Tegelikus elus mõisnikud ei arvestanud neid norme.

Vana feodaalkorra kaitsmine oli ohtlik mõisnikele, sest talupoegade keskel valitses rahulolematust nende vastu. Seepärast nad koostasid talupoegade pärisorjusest "vabastamise" seaduseelnõu, mille tsaarivalitsus kinnitas Eestimaa kohta 23. mail 1816.a. ja Liivimaa kohta 26.märtsil 1819.a.

Uute talurahvaseadustega määrati talupoeg isiklikule vabakslaskmisele. Teda ei tohtinud enam müüa ega osta, ta võis lepinguid sõlmida, vallas- ja kinnisvara omandada. Talupoegadele, keda senini tavaliselt kutsuti elukoha või isa järgi, anti nüüd perekonnanimed. Talupoegadele keelati aga vaba elukutse valik, ta võis tegelda ainult põllutööga ning ta elukoha muutmise ja selleks vajaliku passi saamine jäeti sõltuvusse mõisnikust. Samal ajal kuulutati kogu talumaa mõisniku täielikuks omandiks. Talupojad kaotasid sellele igasuguse õiguse, muutudes mõisnikule kuuluva maa rentnikeks.

Uute seadustega loodi talurahva kogukondlik "omavalitsus". Iga mõisa-ala talupojad kuulusid ühte kogukonda, millesse vastuvõtmine ja millest lahkumine olenes mõisnikest. Politseivõim jäeti samuti mõisnike kätte. Püsis mõisniku kodukariõigus.

Võitlus toimus ühelt poolt balti - saksa mõisnike ja teiselt poolt eesti ning läti talupoegade vahel, mis oli objektiivselt võitlus kapitalismi kahe erineva arenemise tee eest.

Uute talurahvaseaduste rakendamine tähendas Balti mõisnike asumist kapitalismi arenemise preisi tüüpi teele. V.I. Lenin on näidanud, et kapitalismi arenemise tee põllumajanduses võib olla kaheksugune, s.o. preisi ja ameerika tüüpi tee. "Esimesel juhul feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks, määrates talupojad aastakümneteks kõige piinarikkamale eksproprieerimisele ja orjusele, kusjuures eraldub väike vähemus "grossbauereid" ("suurtalunikke"). Teisel juhul mõisamajandust pole või selle purustab revolutsioon, mis konfiskeerib ja killustab feodaalmõisad. Talupoeg on sel juhul ülekaalus, muutudes põllumajanduse ain-saks edasiviijaks ja evolutsioneerudes kapitalistlikuks farmeriks".¹

Eesti talurahvas võitles visalt, kuigi stiihiliselt pärisorjuse täieliku kaotamise eest. Baltimaid haaras 1816 - 1823.a. uus talupoegade rahutuste laine.

Talurahva üldise ülestõusu ärahoidmisele aitas kaasa talupoegade ettekavatsetud killustamine järkjärgulise "vabastamise" teel. Eriti agaralt tegutsesid talupoegade sõnakulmisele mõjutamisele pastorid.

Selline oli lühidalt olukord, mis eelnes J. Köleri elu ja tegevusele.

Johann Köler sündis 24.veebruaril (8.märtsil) 1826.a. talurentniku pojana Viljandi lähedal Vastsemõisa vallas Lubjassaare talus. Vanemad elasid võrdlemisi kehvalt. Et pere oli suur, tuli süüa peaaegu alati (väljaarvatud suured pühad) aganaleiba. "Inimesel, kel on jõudu töötada, pole õigust ennast kunagi nimetada kerjuseks".² See kujunes noorele Kölerile siin karedas ümbruses elujuhtmõtteks. Vanemad olid kirjaoskajad ja nende abil õppis ta lugema.

¹ V.I. Lenin, Teosed, 13 kd. Kodanliku agrarevolutsiooni kaks tüüpi Tallinn 1953, lk.211

² M. Pukits, Johann Köler, Tallinn, 1936, lk.6.

9- aastaselt asus Köler Viljandi, kus ta vanem vend oli tisleri õpipoisiks. Ühes vennaga sai ta peavarju tisleri töötoa nurgas. Harjunud vanemate juures pideva tööga, püüdis ta päeval vennale jõudu mööda abiks olla, kuna vend omalt poolt õhtuti ja muul vabal ajal õpetas talle saksa keelt ja aritmeetikat. Vennalt toetust saades õpib Köler elementaarkoolis ja siis kreiskoolis 3 aastat. Viimases oli õppekeeleks saksa keel. Köler ei osanud küllaldaselt saksa keelt ja seetõttu tuli tal võidelda suurte raskustega. Venna asumisega Peterburi katkevad õppimisvõimalused, kuna vanemad ei jõua tasuda korteri- ja kooliraha. Seejärel oli ta Vastsemõisa väitseja Faberi juures, aidates teda kirjavahetuses ja arvepidamises. Seal siirdus Köler Faberi venna juurde Vönnusse (1839.a.) kunstmaaleri õpilaseks, kellena ta töötab 7 aastat. Vönnus hakkab Köleri andekus silma paistma. Tubade värvimise ja töldade lakeerimise korval tuli vahel teha ka teatridekoratsioonid. Ta valmistab vene kiriku ornamendid, mis õnnestusid hästi. Sealsamas nägi Köler ka seda, kuidas kiusati taga läti talupoegi, kes tahtsid välja rännata. Vönnus viibides aitas kunstihuvi süvendamisele kaasa tutvumine Krimulda (Kremoni) mõisas vürst Lieveni kogus olevate maalidega. Siin nägi ta esmakordselt kunstiväärtuslikke originaalmaaliteoseid. Otsustava tähtsusega kunstniku edaspidise saatuse kujunemisel oli aga külaskäik Vönnu lähedal oleva Birkenruh'i gümnaasiumi direktori Hollandeni juurde 1846.a., kelle korteris oli rida A. Peroldi poolt maalitud portreid. Nagu Köler oma autobiograafias jutustab, küpses temas just tänu tutvumisele Peroldi töödega otsus loobuda maalriametist ja sõita Peterburi, et õppida maalima samasuguseid portreid. Peterburi sõiduks müüs Köler ära palitu ja mõned muud asjad. 1846.a. sügisel astuski noor maaler Riias laevale, et sõita Peterburi. Kohale jõudis ta oktoobri kuus 75 kopikat raha taskus. Vend töötas tal sel ajal Peterburis tislerina. Peterburis kohtas Köler teistsuguseid olusid kui kodumaal. Siin puutus ta

kokku vabadustarmastava vene rahva kultuuriga, mis avaldas temale tugevat mõju. Tööd leiab ta sildimeister Goelitzi juures, saades 6 rubla kuus. 1848.a. hakkab Köler õppima Kunstide Akadeemia õhtustes klassides neil päevadel, kui polnud kiiret tööd 5 - 7 tundi päevas. Goelitz arvas palgast iga õhtu pealt 15 kopikat maha. Kolm aastat hiljem, 1851.a. saab Köler täisõiguslikuks õpilaseks akadeemias. Tolleaegne akadeemia oli ametlik, otseselt Nikolai I õueministeriumile alluv kroonuõppeasutus, mis teenis aadliühiskonna huve ja juurutas õpilastesse idealistlikku eluvõrast kunstikäsitlust. See vajutas Köleri loomingule oma pitseri. Vahepeal oli Köler lahkunud Goelitzi juurest. Nüüd sai ta küll korralikult osa võtta loengutest, kuid sattus majanduslikesse raskustesse. Hiljem hakkab ta Kunstide Edendamise Seltsilt väikest stipendiumi saama.

1855.a. lõpetab Köler akadeemiakursuse, aades väikese kuldraha oma maali eest "Herakles toob Kerberose manalast." 1856.a. võtab Köler osa võistlusest suurele kuldaurahale, mis andis õiguse välisstipendiumi saamiseks. Töö teema oli "Saul Endori nõia juures." Kuigi akadeemia nõukogu oli otsustanud määrata parematele võistlejatele tasuks 4 kuldauraha, ei saanud Köler ühtegi neist. Kibestunult ja pettunult loobus noor meister edaspidistest võistlustest kuldaurahale ja pööras akadeemiale selja.

Samal ajal, s.o. 40 - 50-ndail aastail toimus Eesti rida märkimisväärseid sündmusi. 40-ndail aastail kujunes uus massiline talupoegade liikumine. Üha teravnevad ühiskondlik-majanduslikud vastuolud olid aluseks eesti ja läti talurahva massilisele liikumisele 40-ndail aastail. Talurahva võitlus mõisakoormistest vaba maa eest ja mõisaorjuse vastu oli võimsaks arengut edasiviivaks jõuks, sest see oli üheks tähtsaimaks teguriks, mis sundis mõisnikke teorendi süsteemist loobuma.

Besti alal toimusid tõsisemad sündmused Pühajärvel, mis on rahvasuus tuntud Pühajärve sõjana. 30 vangistatule mõistis sõjakohus raske kadalipukaristuse, igale 500 hoopile, osaneist saadeti peale selle Siberisse või anti nekrotiks. Süüdimõistetuid oli 10 peremeest ja 1 peremehe vend, 18 sulast ja 1 erusoldat. See näitab, et talurahvas astus mõisnike vastu välja veel ühtse klassina.¹

Tsaarivalitsuse ja mõisnike toore surve abil sunniti talurahvas ajutiselt rahunema. 1845.a. puhkes liikumine uue jõuga, mille vahetuks ajendiks oli korduv ikaldus, loomade kõrge surevus ja suurenev nälg. Liikumine avaldus talupoegade massilises vene-õigeusku siirdumises. Liikumise põhjuseks oli maa puudus ja ränk mõisaorjus. Talurahva liikumise usuline vorm oli tingitud toleaegetest ajaloolistest tingimustest. Tsaarivõim ühes vene-õigeusu kirikuga püüdis stiihilises massiliikumises ära kasutada rahva naiivset usku, nagu tahaks tsaar talurahva olukorda parandada, soodustades usuvahetamist.

Kui 1841.a. talurahva hulgas avaldus massiline stiihiline tung maad saada eeskätt "Löunas", siis 1845.a. alates ilmnes soov saada maad kohapeal "hingemaa" nöö. Eesti talupojad arvasid ekslikult, et saanud vene talupoegade eeskujul hingemaa, pääsevad nad viletsusest. Sisuliselt tähendas aga "hingemaa" saamise nõue tollal maa talupoegadele jagamist. Liikumises astusid esile eeskätt vabadikud, sulased ja kehvikud, kes kannatasid mitte ainult mõisnike, vaid juba ka jõukamate talurentnike rõhumise all. Ka jõukamad talupojad tahtsid saada mõisakoormistest vaba maad, kuid nägid selleks võimalust peamiselt talude ostmise teel.

Saksa mõisnikud ja lüteri usu pastorid alustasid vihasest ja lainavat vastuagitatsioonist nii rahva keskel kui ka valitsusvõimude juures. Nad kartsid, et talupoegade siirdumi-

¹ Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1957, lk. 198.

sega vene-õigeusku nende mõjuvõim väheneb. Seetõttu püüdsid nad rahva keskel saksa mõisnikke ja pastoreid näidata rahva heategijatena. Nad püüdsid ka omaltpoolt õhutada vaenu talurahva keskel, eriti jõukate talupoegade ja kehvtalurahva vahel. Usuvahetajaid kiusati igati taga. Mõisnikud tõstsid neid taludest välja. Talurahva võitlus sel ajal oli jõuetu, kuna tal puudus juht töölisklassi näol ja samuti ka revolutsiooniline partei.

Usuvahetusliikumine vaibus 1848.a. Usuvahetuslik liikumine aitas kaasa teatud määral eesti talurahva vabanemisele saksa pastorite vaimse ikke alt. Eesti ja läti talurahvaliikumine avaldas sügavat mõju eesti demokraatlike ühiskonnategelaste vaadete kujunemisele.

30-ndate aastate lõpul algas eesti valgustajate-demokraatide Fr.R.Faelmanni ja Fr.R.Kreutzwaldi mitmekesine aväik kirjanduslik ja valgustuslik tegevus. Mõlemad arvustasid teravalt Baltimail valitsevat korda ja nõudsid talurahva väljakannatamatu olukorra parandamist.

Liberaalsed mõisnikud nõudsid teoorjusest loobumist, üleminekut raharendile ja talude müümisele. See vastas kapitalistlikeks ettevõtjaiks muutuvate mõisnike huvidele, kes hakkasid siirduma palgatööjõu kasutamisele. Selleks vajasisid mõisnikud kapitali, mida pidi andma raharent ja talude müük. Kapitalistlike suhete arenemine külas oli selle muutnud mitte ainult võimalikuks, vaid paratamatuks. Kui mõisnikud tahtsid säilitada võimu, tuli neil soodustada jõukate talupoegade majandusliku arengut. Sellega saaksid mõisnikud ühtlasi enestele külas klassiliitlase jõukamate rentnike ja taluomanike näol revolutsiooniliste kehvtalurahva hulkade vastu, kes "hingemaa" nõudmisega taotlesid maade jagamist.

Talurahva massiline liikumine sundis mõisnikke ja tsaarivalitsust asuma uute seaduste väljatöötamisele. 9.juulil 1849.a. kinnitas tsaar Aleksander II uue Liivimaa talurahvasea-

duse. Saaremaa talurahvaseadus kinnitati alles 1865.a. Need seadused andsid võimaluse talude päriks ostmiseks ja raharendile üleminekuks. Kõik need kolm talurahvaseadust kehtisid mõningate hilisemate muudatuste ja täiendustega kuni 1917.a. oktoobrirevolutsioonini ning pandi uuesti kehtima kodanliku ajutise valitsuse poolt 1918.a. novembris ja kehtisid mõnes osas ametlikult kuni 1940.aastani.

Kogu maa omanikuks loeti endiselt mõisnik, kuid nn. orjuse- ehk vakumaad Liivimaal ja talurendimaad Eestimaal võis mõisnik ainult rentida või müüa talupoegadele, mitte aga mõisastada. Maata inimeste kohta kehtestati töösundus. Kes ei leidnud tööd, kuulutati hulguseks ja saadeti sunniviisi tööle valda, mõisa või vabrikusse. Seega kindlustati mõisnike ja kuneva maakodanluse huvides varatu talurahva halastamatu ekspluateerimine.

Uued talurahvaseadused olid kapitalistlike suhete arenemise tulemuseks põllumajanduses. Kapitalismi evolutsioon toimus mööda preisi teed, rohkete feodaal-pärisorjusliku korra jäänuste säilitamise tingimustes.

XIX sajandi keskel teravnes Venemaal pärisorjuse üldine kriis. Venemaa majanduslik ja ühiskondlik areng nõudis üha tungivamalt pärisorjuse kaotamist. Massiline talurahvaliikumine ähvardas kasvada revolutsiooniks. Väljakujunenud revolutsiooniline situatsioon ei viinud siiski revolutsioonile, sest sadu aastaid mõisnike orjuses vaevelnud talurahvas ei olnud suuteline tõusma teadlikule võitlusele vabaduse eest, revolutsiooniline töölisklass oli aga alles kujunemas. Revolutsiooniline situatsioon sundis tsaar Aleksander II ja mõisnikke 1861.a. kaotama pärisorjuse ülaltpoolt, et vältida selle likvideerimist altpoolt, revolutsiooni teel. Pärast reformi läbiviimist Venemaal jäid püsima talurahva röhumine mõisnike poolt ja arvukad pärisorjuse jäänused. Revolutsiooniline liikumine jätkus ka pärast pärisorjuse kaotamist, mille surve tsarism oli

sunnitud teostama rea uusi kodanlikke reforme 60 - 70-ndail aastail.

Ka Eestis teravnes talupoegade võitlus mõisnike vastu 50-ndate aastate lõpul. Talurahvaliikumise kasvu põhjuseks oli Eestis talupoegade väljakannatamatult raske olukord. Eesti talurahva maata " vabastamine " pärisorjusest oli kaasa toonud viletsuse kasvu ja ekspluateerimise tugevnemise. Balti mõisnike arvates eksisteeris kogu talurahvas ainult selleks, et töötada neile.

1858.a. toimusid talurahva rahutused kogu Eestimaa kubermangus. Rahutuste ajendiks oli uue talurahvaseaduse ilmumine, millega talupojad olid lootnud teokoormiste vähendamist. Kui algasid kevadised põllutööd ja mõisnikud nõudsid tegu endisel viisil, puhkes suur pahameel. Talupojad keeldusid tege- mast vihatud abitegu. Toimus nn. Mahtra söda Lõuna-Harjumaal. Talupoegade väljaastumisi toimus 1858.a. rohkem kui 75 mõisas. Põhijõuks rahutustes olid teosulased ja teorendi talupojad . Talurahvaliikumine suruti maha sõjaväe saatmisega rahutuste keskustesse, massilise peksu ja vangistustega.

Eestimaa talurahva ülestõus ajas nurja balti mõis- nike katse säilitada teoorjuslikke suhteid uute reaktsioonilis- te talurahvaseaduste väljatöötamise abil.

Talurahva vastuhakud mõisnikele jätkusid ka 50-60- ndate aastate vahetusel. Talupojad keeldusid sõlmimast teoor- just sisaldavaid rendilepinguid, tasumast mõisnike poolt tõe- tetud renti, panid vastu talust väljatöstmisele.

1860.a. võttis talurahva antifeodaalne võitlus mas- silise ümberasumisliikumise iseloomu. Kuulduste tõttu Liivi- maa talupoegade väljarändamisest hakkasid Eestimaa kubermangu talupojad hulgaliselt nõudma, et neil lubataks Samaarasse üm- ber asuda, kus neile riik tasuta maad andvat. Sama aasta sügi-

sel lülitus ümberasumisliikumisse ka nn. maltsvetlaste usu-
lahk, mille oli rajanud ettevõtlik Järvamaa talupoeg J. Lein-
berg, kes jutlustajana oli tuntud prohvet Maltsveti nime
all. Ümberasumisliikumisest kaasa tõmmatuna muutus maltsvet-
lus antifeodaalseks talurahvaliikumiseks, millel vaid väline
kest oli usuline. See liikumine levis Põhja-Eestis. Surveva-
henditega suudeti 1862.a. ümberasumisliikumine maha suruda,
mis oli haaranud 25-30% Eestimaa kubermangu talurahvast.

1862.a. jõudis kodumaale tagasi Köler, olles viibinud
välismaal 5 aastat. Ta külastas Saksamaad, Hollandit, Belgiat,
Prantsusmaad ja Itaaliat. Itaalias sattus Köler vaimustusse
rahvuskangelasest Garibaldist.

Itaalias arenesid Köleri sealviibimise ajal revolüt-
sioonilised sündmused. Välismaal Köleri silmaring avardus
nii kunsti alal kui ka ühiskondlikes küsimustes. Köler õppis
tundma põhjalikult töötava rahva elu nii oma kodumaal kui ka
välismaal. Köler püüdis selgitada võimalusi rahva üldise elu-
järje parandamiseks. Köler, tõmmates paralleele Eesti ja Itaa-
lia olude kohta kirjutas: "Ma nägin Itaalias palju kerjuseid
räbalates, kuid nad siiski näisid mulle inimestena ja nõudes
abi, isikliku väarikustundega ulatasid käed, kuid siin ei kü-
sinud keegi armuandeid, kuigi viletsus oli silmanähtav ja
kauaaegne murepitser oli nägudel. Mida lähemalt vaatasin
talupoegade olukorda, seda enam tugevnes kaaskannatuse tunne
,mis haaras hinge".¹

Peale välismaareisi 1862.a. hakkas Köler töötama õpe-
tajana Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis. Samal ajal
sai ta Keiser Aleksander II tütre Maria Aleksandrovna joonis-
tuse õpetajaks kuni 1874.a. Ta kutsutakse veel ühe teise suur-
vürstinna, nimelt Anastasia Mihhailovna tunniandjaks. 1867.a.

¹ Русская старина, 1886, lk.352

saab Köler proffessori tiitli välisminister Gortšakovi portree eest. See oli aunimetus, millega ei olnud seotud õpetaja amet akadeemias. 1861.a. oli Köler saanud akadeemiku nimetuse.

1863.a. suvel tuli Köler kodumaale kaugeltki veel mitte sellise küpse poliitikuna, nagu tunneme teda järgneval ajal. Ta algas teekonda oma sünnimaale eeskätt kunstnikuna, kes tuli otsima maalimiseks rahvatüüpe.¹ Peatudes selleks mõnda aega Tallinnas ja Hiiumaal, külastas Köler ka Viljandit ja kodulehta, puutudes seal kokku kohalike rahvuslike tegelastega, nende hulgas ka J.Adamsoniga.

Kodumaa rahvuslike tegelastega pidi Köleril olema kindlasti vestlusi ka Eesti Aleksandrikooli küsimuse üle, kuigi selle kohta otsesed andmed puuduvad. Eriti haaras Kölerit tähelepanek, et rahva keskel oli laialt, nii Põhja- kui ka Lõuna-Eestis, levinud veendumus, et keiser pole küllal daselt tuttav Eesti- ja Liivimaa talurahva raske olukorraga. Muidu oleks " vabastaja tsaar ", kes paar aastat tagasi oli kaotanud pärisorjuse Venemaal, ulatanud ja siia oma abistava käe ! See veendumus viiski talumehed mõttele pöörduda keisri poole otseselt. Köler tutvus Holstre koolmeistri J.Adamsoni juures vastava palvekirja esialgse projektiga.²

Lõuna-Eestis, eeskätt Viljandimaal, levis 1864.a. talupoegade keskel kollektiivsete palvekirjade esitamine tsaarivalitsusele Peterburis. Palvekirjades kaebasid talupojad suure maapuuduse, talumaade mõisastamise ja taludest väljatõstmise. ülejõu käivate rendi- ja ostuhindade, kõrgete, ~~ani~~ ainult talumaal lasuvate maksude, ränga teorendi, ihunuhtluse jne. üle. Et need palvekirjad olid suunatud pärisorjuse jäänus-

¹ Русская старина, 1886, lk. 352

² Sealsamas, lk. 358

te ja balti mõisnike vastu, püüdsid viimased igasuguste repressioonidega palvekirjade - liikumist maha suruda. Talupoegade palvekirjades avaldusid nende nõudmised piiratud kujul.

Köler võttis osa eesti talupoegade palvekirjade aktsioonidest, eriti 1864.a. Ta korraldas oma istalus Lubjassaares 1864.a. suure salakoosoleku, millest võtsid osa mitme maakonna talupoegade esindajad. Sellel koosolekul arutati läbi tsaarile esitatava palvekirja punktid. Sellel koosolekul viibisid eesti rahvusliku liikumise juhtivatest tegelastest veel Adamson ja Peterson. Viimane oli sel ajal kohtu poolt tagaotsitav ja elas illegaalselt. Sellele koosolekule järgnes veel mitu samasugust salakoosolekut. Olles seega algul palvekirjade - aktsioonide algatuslikuks ohutajaks ja innukaks pooldajaks, muutus aga Köler hiljemini tagasihoidlikumaks. Juba 1864.a. 9. novembri suursaatkonna fiasko pidi tooma talle pettumuse. Kui ta hiljem sattus ühenduses palvekirjade - liikumisega poliitiliselt kahtlustatute hulka, oli tal põhjust olla veelgi ettevaatlikum. Seda märkis Köler ka oma autobiograafias.¹

Balti mõisnikud püüdsid igati takistada vene kodanlike reformide laiendamist Balti kubermangudele, et sellega siin säilitada oma vanu pärisorjuslikke eesõigusi, muust Venemaast erinevat balti-saksa seisuslikku omaväitsust, kohtu, kooli ja kiriku korraldust, saksa keele valitsemist. Kuid kapitalismi arenemine oli vastuolus reaktioonilise, pärisorjusliku Balti erikorraga. Kapitalismi arenemise ja talurahva massilise liikumise survele olid mõisnikud koos tsaarivõimudega sunnitud ka Baltimail teostama mõningaid kodanlike reforme.

1863.a. antud passikorraldusega laiendati talupoegade liikumisõigust. See soodustas talupoegade asumist linnadesse ja teistesse kubermangudesse. Alles uue passikorraldusega ja vallakogukonna seadusega kadusid lõpuks maal sellised mittema-

¹ Русская старина, 1886, lk. 365.

jandusliku töösunduse vormid, nagu maatute tööle määramine ja ilma mõisnikku loata mõisa piirkonnas lahkumise keeld. 1865.a. olid mõisnikud sunnitud kaotama kudukariõiguse, kuid kehaline karistus säilis vallakohtuis ja mõisnike politseiasutustes.

1866.a. anti vallakogukonna seadus. Peremeeste hulgast valitava vallavanema võim talurahva üle suurenes. Valla üldkogus, kus valiti vallaametnikud ja otsustati muid tähtsaid küsimusi, olid hääleõiguslikud kõik taluperemehed ja maksualuse maa rentnikud, maatameestel oli aga 10 meeshinge kohta ainult - 1 esindaja. See kindlustas jõukate talupoegade seisundit ja mõju külas. Lõplikult kaotati iganenud tsunftisundus ja kehtestati käsitöövabadus 1866.a. Käsitöölistele anti õigus pidada palgalist tööjõudu.

Nii Eestimaa kui ka Liivimaa kubermangus kaotati 1868.a. ametlikult teorent, kuid ainult talumaal. Mõisa-, kvoodi- ja kuuendikumaal võis mõisnik endiselt nõuda töörenti. Eesti kubermangus võis 1856.a. seaduse alusel veerandi rendisumma ulatuses nõuda teotööd isegi talumaadel, kuna sellist renti loeti segarendiks.

1870.a. linnareform kehtestati Balti kubermangudes alles 1877.a. Sellega kaotas äärmiselt suletud linnamagistraat oma endise ainuvõimu ja haldus linnades läks tsensuslike valimiste alusel moodustatud linnavolikogu kätte. 1877.a. reform soodustas eesti linnakodanluse muutumist poliitiliseks jõuks. Linnavolikokku võisid pääseda nüüd ka vene ja eesti kodanluse ning intelligentsi esindajad.

Balti mõisnikel säilisid kokkuleppel tsarismiga vanad põhilised pärisorjuslikud privileegid jamaaomand.

"Üldse kogu 60-ndate aastate "reformide ajastu", kirjutas Lenin, "jättis talupoja kerjuseks, mahasurutuks, hari- matuks, feodaalmõisnike käsualuseks, nii kohtus kui ka väit-

semisasutustes, nii koolis, kui ka semstvos¹.

XIX sajandi 2. poolel säilitasid mõisnikud endiselt suured mõisad, kus visalt püsis poolpärisorjuslik majapidamine. Bestis oli 1881.a. ligi 900 mõisnikku ja üle 100.000 taluperemehe ja -rentniku, mõisamaa aga moodustas umbes 60%, talumaa ainult 40% kogu maast, kusjuures talumaastki oli vaid väike osa talupoegade omanduses.² Talupoegade maapuudus ja tohtu viletsus sundisid neid leppima kõige raskemate renditingimustega. 60-ndate aastate lõpuks muutus valitsevaks teorendi asemel raharent.

Alates 60-ndaist aastaist hakkasid mõisnikud üha rohkem talukohti müüma, et saada raha oma kapitalistlikuks muutuva mõisamajapidamise arendamiseks, põllutööriistade ja tööloomade muretsemiseks jne. 80-ndate aastate alguseks oli Lõuna-Eesti taludest müüdud umbes 60%, Põhja-Eestis 16%³.

Sajandi teisel poolel süvenes kiiresti talurahva kihistumine. Juba varem talurahva hulgast esile kerkinud jõukamad talupojad muutusid kapitalistlikeks rentnikeks ja taluomanikeks. Keskmike hulgast ainult vähesed tõusid maakodanluse ridadele. Osa keskmikest aga laostus, suurendades kehvikute ja maatameeste hulki. Talumaadel likvideeriti rohkesti ka endisi teosulaste ja vabdike maalappe. Maatud muutusid vabapalgalisteks põllumajanduslikeks töolisteks. Seoses raharendile siirdumisega kadus taludel vajadus pidada sulaseid mõisa teole saatmiseks. Kõige selle tõttu vabanes 60-70-ndail aastail külas rohkesti tööjõudu, kes leidis nüüd rakendamist osalt mõisates, osalt aga linnades ja vabrikutes.

Tähtsaks uueks sotsiaalseks nähtuseks käsitletavajärgul oli mõisatöölise kihi kujunemine. Kapitalistlikule majan-

¹ V.I. Lenini Teosed, 17 kd., "Talurahvareform" ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon, Tallinn, 1953, lk.92

² Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1957, lk.222

³ Sealsamas, lk.222.

damisele siirduvates mõisates tekiis endistest talu teesulastest, vabadikest ja maata jäänud talupoegadest moonameeste ja maalapikestega varustatud põllutöölise kiht. Talude kruntimisega ja vabadikukohtade massilise hävitamisega muutus paljude maatameeste elu külas täiesti võimatuks. Tuhanded inimesed ei leidnud kohalikes mõisates ja taludes enam mingit tööd ja siirdusid tööstusse, raudteele, metsa- ja ehitustöödele, laevadele, otsisid tööd linnades ja kaugemal Sise-Venemaal. Nii tekitas kapitalism paratamatult rahvastiku liikuvuse. Maatute ja külakehvikute massid olid tööjõu reservarimeeks. Kapitalismi arenemisega tekkis tööpuudus ka linnades. Teravalt avaldus see juba majanduskriisi tingimustes 80-ndate aastate algul. Linna töötud olid odavateks päevilisteks põllutöö hooaegadel mõisates ja suurtaludes.

Sajandi teisel poolel arenes jalajenes siseturg, transport, arenes kapitalistlik tööstus. Tööstuse hoogsamat arenemist Eestis alates sajandi keskelt võimaldas talurahva süvenev kihistumine, põllumajanduse kaubalisuse kasv ja transportide paranemine. Talurahva proletariseerumine lõi tööstuse arenemiseks vajaliku tööliste armee. Suurtööstus arenes eeskätt venemaa avara siseturu vajaduste enneolematu tõusu tõttu. Koos tööstuse arenemisega kujunes ka tööstusproletariaat.

Samal ajal kujunes eest kodanlik rahvus, tekkis rahvuslik liikumine. Eesti kodanlik rahvus kui püsiv ajalooline kategooria oma kelle, territooriumi, majaduselu ja kultuuriga kujunes välja sajandi keskel, mil kapitalistlik tootmisviis hakkas saavutama ülekaalu feodaalse tootmisviisi üle. Kujunenud eesti rahvus oli äärmiselt rõhutatud olukorras. Teda rõhus Balti kubermangudes valitsev saksa aadel ja kodanlus, kes siin eneses ühendas poolpärisorjusliku, tsaristliku ja rahvusliku rõhumise. Balti parunid ja nende ideoloogid pastorid ja reaktioonilised publitsistid püüdsid siin valitsevat poolpärisor-

juslikku korda kujutada kõige parema korrana ja euroopaliku kultuuri kehastusena. Kapitalismi arenemisega tekkis püüe balti-saksa mõisnikel hävitada eesti ja läti keel ning need rahvad saksastada. Hakati plaanitsema ka Eesti koloniseerimist saksa talupoegadega. Seetõttu võttis pärisorjuse igandite vastu suunatud ühiskondlik-poliitiline liikumine Eestis XIX sajandi teisel poolel rahvusliku saksavastase värvingu. Eesti rahvusliku liikumise tuumaks oli agraarküsimus. Selles liikumises seostus võitlus privileegitud balti-saksa mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu vastu lahutamatu võitlusega eestlaste rahvuse ja emakeele eluõiguse eest, rahvaalgustusliku tööga ja rahvusliku kultuuri ülesehitamisega. Rahvusliku liikumise eesmärgid sõnastas kujunev rahvuslik intelligents. Eesti rahvuslikku liikumist valmistas ette varasem pärisorjusevastane liikumine.

Rahvuslik liikumine Eestis 60-80-ndail aastail oli põhiliselt kodanlik ülddemokraatlik liikumine, mis tõmbas kõik eestlastest elanikkonna kihid, eeskätt talurahva, võitlusesse rahva ja rahvuse õiguste eest. Rahvuslik liikumine polnud ühtne. Rahvuslikus liikumises väljakujunenud kaks vastandlikku suunda lõhestasid ühtset võitlust eeskätt balti saksuse vastu.

Eesti rahvuslikku liikumise juhtivad tegelased olid maal kooliõpetajad, vallakirjutajad, haritud talupojad ja nn. Peterburi patrioodid. Viimased olid eestlased, kes õppisid ja töötasid Peterburis, võttes osa rahvuslikust liikumisest. Ring kujunes Peterburis 1863.a. sügis-talvel. Neil oli tihe kontakt vene rahva, vene kultuuriga. Võitluses baltia parunitega toetusid nad 1) vene demokraatlikale ringkondadele ja 2) tsaarivalitsusele.

Demokraatliku suuna esindajad nägid vene rahvas loomuliku liitlast võitluses balti mõisnike vastu. Vene revolutsiooniliste demokraatide mõtted rahvaste võrdõiguslikku-

sest ja sõprusest ning tsaari - Venemaa rõhutatud rahvaste tiheda liidu vajadusest suure vene rahvaga innustasid eesti valgustajaid-demokraate. Eesti rahva kõigi eluliste huvide eest astus välja Peterburi patriootide juhina maalikunstnik Johann Köler, kes maailmavaatelt oli demokraat, järjekindel balti parunite ja pastorkonna vaenlane ning ühtla si ka antidemokraatliku rühmituse vaenlane.

Köleri võitluse eesmärgiks on parandada talurahva elu, võidelda saksa mõisnike ja sakslaste poole üleläänud eestlaste vastu. Köleri aktiivset tegevust illustreerib rikkalik järelejäanud kirjalik pärand. Keset pingelist tööd suri Köler südamerabandusse 10. (22.) aprillil 1899.a. Koos eestlastega laenasid Johann Kölerit kõik meie kodumaa progressiivse mõtteviisiga inimesed.

I pt.

Johann Köleri suhtumine balti erikorda ning
vaated talurahva ja rahvusküsimuse lahendamise osas.

1. Võitlus balti erikorra vastu.

Balti erikord tähendas tervet süsteemi feodaalkorra kulminatsiooni ajal kujunenud seisuslikke eesõigusi balti - saksa aadlile ja linnades saksa suurkodanlikule kihile. Selle erikorra raamides oli saksa mõisnikkonnale kindlustatud kõigepealt seisuslik korporatiivne omavalitsus rüütelkondade näol, mis hoidiski enda käes kogu maa halduse, politsei ja kohtu juhtimise. See võim püsis kogu ärkamisajal saksa aadli käes, olles rahva poolt eriti vihatud. Balti erikorra süsteemi kuulus saksa keel valitseva keelena ja asjaajamiskeelena kõigis ametiasutustes, kohtutes ja koolides õppekeelena. Balti erikord kindlustas mõisnikele ja nendest sõltuvatele pastoritele juhtiva osa ka lutheri usu kirikus ja ühtlasi ka koolides. Balti erikord vene aadliimpeeriumi tingimustes kujunes barjääriks, mis eraldas Läänemere kubermangud tsaaririigi muudest osadest. See barjäär kindlustas kohalikule saksa aadlile ja linnades saksa ülemkihile sellised klassivõimu eesõigused, mis mujal Venemaal olid niisuguses ulatuses täiesti tundmatud.

J. Köler oli Baltimaadel valitseva erikorra lepitamatu vanelane. Ta teadis, et erikorra edasipüsimine Baltimaal on eesti rahvale suureks õnnetuseks, et sellise olukorra vastu on vaja pidada võitlust kuni selle täieliku likvideerimiseni. Köler võitles ägedalt vana ja pehkinu vastu, uue ja progressiivse eest.

Kes on need baltlased, balti erikorra kaitsjad? Köler nimetab baltlasteks kõiki reaktsoonääre, balti erikorra kaitsjaid ja vene rahvaga sõpruse pidamise vastaseid, kes nad ka

oleksid. Köler kirjutas, et " baltlaseks nimetatakse nüüd neid baltimaa vanameelseid, kes venelaste ja nende reformide vastu vana (kustutatud: balti) sakste eesõiguste eest sõdivad, olgu nad sakste või eesti kui lätti sugust. Nime baltlane on se side kes pidi Saksi eestlasi ja lättlasi ühendama vene vaimu vastu." ¹

Siit selgub ka, et võitlus reaktsiooniliste ja progressiivsete tegelaste vahel on samal ajal võitlus vene rahvaga koostöötamise poolt või vastu. Sama mõtet võime kohata mujalgi, nagu " Minu arvu järel on baltlased keik need mitmesugu verest tulnud baltimaa elanikud kes balti vingu sees uimatsed oma kasu pärast üleüldse baltimaadelanike kahjuks vanaaegsed ees õigused alal hoida tahavad ja eestlasi venelastest lahutada katsuvad aga mitte ligineda ei lase kudas vene valitsus nõuab".² Teisel kirjutas Köler: " Baltlased on alati teostamas venelasi eestlaste ees ja eestlasi venelaste ees et lahutada neid."³ ja " segavad asju et rahu ei või tulla eestlaste ja venelaste vahel." ⁴

Köler vihkas saksa rööv vallutajaid, kes olid hävitanud eestlaste vabaduse. Ta asus seisukohale, et ei tohi olla mingit kokkulepet. Nendega tuleb võitlust pidada oma õiguste ja inimväärikuse eest. Köler kirjutas: " Baltlased ei taha keige vähemad Eestlaste historialiku õigusi tähele panna, nemad teevad just nõnna kui Eestlased oleks Saksamaal, mitte Eestimaal, nemad ajavad oma ahnuse pärast armuda Eestlasi oma isamajadest välja kui need ei jõua liig kõrgeid pärimisi (rendimakse - O.V.) täita..... vahe on suur olnud vahe jäägu

1 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi nimeline Riiklik Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (hiljem RKM EKLA) fond 69 Köler 13:2, Baltlased, lk. 1

2 RKM EKLA Köler 86:70, Lugeja ei leia siin..., lk.37.

3 RKM EKLA, Köler 1484^b, Venelaste ja baltlaste vahe, lk.6

4 Sealsamas, lk.2

suureks seda tahavad baltlased, seal ei või Eestlased midagi parata kui nemad ei taha igaveste sakste töölooma^s jääda.... Olgu vahe, jäägu (kustutatud: "suur") vahe!"¹.

Köler hoiatas koostöö loomise eest balti sakslusega: "Tahate parandust - siis ärge laske ennast uueste libe keelega petta ja hoidke kokku kui baltlased...."². Järeldus: Ühenduses peitub jõud. Eestlastel on samuti vaja liituda nagu seda on sakslased teinud. Köler rõhutas, et eestlaste elu ei või jääda nii edasi kestma. Olukorda on vaja parandada. Ei tohi uskuda sakslaste lubadusi "Eestlaste elu parandamine, mis ilma sakstest vabastamist ei või edeneda on "püha asi", kirjutas Köler, "Seda ei või baltlaste viisil valega kätte saada. Baltlased elavad vale põhja peal eestlased kindla õiguse peal, eestlastel on tarvis et õigus ka sääduseks saaks"³. Revolutsioonilist lahendust olukorra parandamiseks Köler aga ei esitanud, lootes tsaarivalitsuse reformistlikule tegevusele.

Suurt kahjulikku osa võivad etendada oma rahvusest eestlased, kes on üle läinud baltlaste poolele. Köler nägi õigesti nende reaktsioonilist osa rahvuslikus liikumises. Köler märkis: " Kuhu teiste rahvaste rüütliid langevad sealt tahavad eesti rüütled, baltlaste abinõudega peale hakkata, ühed valekaebtustega, teised rahva laulupidu demonstratsioonidega (mööeldud on siin J. Janseni - O.V.), nagu oleks vähimas võera rüütliidega kui oma verise isadega ühes nõus kaitsmas et venelased mitte balti rüütlete eesõigused ei kaotaks ja kui tahaks eestlased seda õnne igaveseks aegs pitkentada mis nad võera rüütliite all 700 a. maitanud. Imelikud on eesti musta jälge rüütled kül katsunud sellele uut elu anda, mis looduse järel oleks pidanud ammugi audas olema." ⁴

1 RKM EKLA, Köler 14:9, Lugeja ei leia siin... lk.41-42

2 RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik sõna, lk.3

3 RKM EKLA, Köler 14:4b, Isalik sõna, lk.6

4 RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik sõna (Eesti rüütliid), lk.5

Oma kaasajal baltlaste poole üle läinud eestlasi (Hurt, Jannsen) iseloomustades leidis Köler, et "eesti verest tekkinud baltlased kõige suuremad kahjutoojad eestlastele."¹ J.V. Jannsen, kes oli balti sakslaste poole üle läinud, sulges oma ajalehe C.R.Jakobsonile ja teiste eesti rahva huvide eest võitlejaile, kes oma artikleis astusid välja balti sakslaste vastu. Pastorina J.Hurt oli valmis kaitsma sakslaste huve Baltikumis.

Köler näitas samuti, mida kujutavad endast baltlased. "Baltlaste moraal", kirjutas Köler, "lubab temal ka eestla(=i) ja lättlasi petta kurnata ja igal viisil kahju teha - nad pidada igaveseks ajaks baltlaste orjadeks kas ühe või teise nime all jääma.... baltlastel on pattu süüd rindas sest nemad teadvad väga hästi et nad oma usu vastu elavad.... baltlaste moral pärib baltlastest üksi õiglane teise baltlase vastu olla, aga õiget eestlased kui lättlased olla üksi inimese nõolised baltlaste tööloomad, keda peksta, riisuda petta ja iga tempu teha võib - oleme sagedasti kuulnud et baltlased ennast veel suurstavad kui nad hästi eestlast petnud või teotanud."²

Ühiskonnas, mis rajaneb ühe inimese ekspluateerimisele teise inimese poolt, on antagonistlikud vastuolud, mida on raske lahendada reformide teel. Köler võrdles eestlasi, baltlasi ja venelasi omavahel. Ta tuli järeldusele, et igal ühel neist on omad eesmärgid, mille poole nad püüavad oma arengus, kusjuures eestlaste võitluse põhiliseks eesmärgiks on olla alatises liidus vene rahvaga ja võimalikult kiiresti purustada balti sakslus. "Eestlane katsub oma suguvendadele oma eesvanemate inimliku õigusi tagasi saada ja sellega igaveses ühenduses veneriigis elada kudas nende esivanemad üle 1000

¹ RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin...., lk.37

² RKM EKLA, Köler 13:2, Baltlased, lk.6

aastad tagasi venelastega ühes üht Riiki asutanud õhtu poolsete rahvaste eest kaitsmiseks. Et Eestlased ja venelased seda Riiki ei ole tarvilises ühenduses hoidnud sellepärast said mõlemad rahvad nuheltud venelast 200 aastase tartarlaste orja all kust nad viimati ennast vabastada võisid eestlased aga on raskema kavalusema arja allasattunud kellest nad veel mitte päästetud ei ole - mis aga võimalik kui rahvas seda ise tahab."¹ Siinjuures Köler ei näidanud, kuidas võiks rahvas vabaneda. Köleri seisukoht, et saksa mõisnikud ja nende käsilased on eesti rahva põlisteks vaenlasteks, leiab täielikult kinnitust. Köler nimetas neid baltlasteks. "Eestlastel ei ole mitte suuremaid kahjulisi vaenlasi kui Baltlased".²

Köleri seisukoht on, et eestlased XIII sajandil polnud sugugi nii metsikud paganad nagu sakslased nende rahvaste kohta tavaliselt ütlesid. Ristiusu toomine oli ainult lipukirjaks maa vallutamisel ja röövimisel. Selle kohta kirjutas Köler: "Ka sakste ajalugu ütleb et vabade eestlaste eesvanemad ausamad ollid kui võerad ja et mitte rüütlitest söimatud eestlased metsalised ollid vaid need rüütliid ise. Nende sissetungimise järel hakkas metsaliste elu väitsema".³ Kohalikke olusid jälgides tuli Köler järeldusele, et eestlastel on võimatu kõrgemat kohta saada Saksamaal, kuid täiesti võimalik on see Venemaal. Kõrgemaid ametikohti püüavad sakslased Baltikumis haarata endi kätte, et sel teel paremini valitseda rahva üle. Ammugi mitte ei saa eestlane paremat elu elada Saksamaal riiklikes asutustes. "Venemaal on palju eestlastel kõrgeid ametit," märkis Köler "Kas on saksad iialgi eestlastel oma maale üht ainus kõrgeid eesti ametnikku kohale pannud".⁴

1 RKM EKLA, Köler 13:2, Baltlased, lk.7-8

2 RKM EKLA, Köler 13:2, Baltlased, lk.11

3 RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin....., lk.7

4 RKM EKLA, Köler 14:4b, Iselik sõna (venelaste ja baltlaste vahe), lk.1

Sakslased väidavad, et eestlastel pole mingit kultuuri, ega ole ka võimelised selle loomiseks. Sakslased nimetavad eestlasi Köleri väljenduse järgi "der dumme este" ja nende üle on vaja valitseda targemal rahval, kelledeks olevat just sakslased. Köler esitas siinjuures vastuväite. "Rootslaste kui Daanlaste kirjade järel ollid vanaaegsed eestlased kuulsad ja ka oma vastalistest auustatud rahvas ja ei olnud mitte sihukesed metslased kudas neid sakslad, eneste metslaste tegude vabanduseks kujutanud."¹

Köler rõhutas, et kunagi ei tohi loota, et sakslased seda teevad, mida lubavad. Selleks, "et baltlasi uskuda peavad tegud ees käima....."². Köleril on selge ettekujutus sakslaste sissetungimise põhjustest Eestisse XIII sajandi algul. "Sakslad kõik võtnud mis eestlastel kallis üteldes ühed teud teised - Paradiisi lubanud põrgu annud." Samas märkis Köler edasi, et ei ole "venelased midagi võtnud"³. Sama mõtet kordab Köler, kui ta küsib: "Kas õiget risti usku eestlastel annud? Vale! Nad on kül paradiisi lubanud aga põrgud maa-
le toonud." Samas hüüab ta: "Eestlased peavad ikke veel nälega nähes oma maad sakstele orjama".⁴

Lähenedes ajalooliselt küsimusele, leidis Köler, et baltlastel oleks juba aeg olnud ammu oma röövpoliitkast loobuda. "Balti rüütli seis ei ole enam aeakohane teda võib mägama panna igavese(s) unes kui seda eestlased tahavad mitte möek vaid parem töö ja teadus on nüüdsed tööriistad".⁵ Teisal lisas: "Rüütlite aeg on juba mittu sada aastad möödas."⁶ Siit järgneb, et Köler pole revolutsionäär, vaid reformist. Ta pooldas

¹ RKM EKLA, Köler 72:6 Liivimaa talurahva 95.a. juubeli puhul
Kõne 1894.a., lk.7

² RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik sõna, lk.7

³ RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik sõna, lk.5

⁴ RKM EKLA, Köler 14:4i, Isalik sõna, lk.2

⁵ RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik sõna, lk.3

⁶ RKM EKLA, Köler 86:70. Lugeja ei leia siin, lk.35

rahulikke võitlusvahendeid. Siin avaldus tema ühiskondlik - poliitiliste vaadete piiratuse üks külg.

Köler lootis kindlalt, et tulevikus eestlased on vabad ja otsustavad ise oma saatuse, saades oma maa täieõiguslikeks peremeesteks. Ta kirjutas: "Orja põlve preestreid pole enam vabadel eestlastel tarvis, orjapõlve vale peab vabaduse tööle andma. Tulevik on Eestlaste käe kui nemad mõistvad ennast õige tee päale hoida ja ennast eksitada ei lase."¹ Köler teadis, et sakslased eestlasi ka siis kui nad on kõige suuremas majanduslikus hädas ei abista. Köler rõhutab: "Eestlastel ei ole Saksamaalt leida mingisugust ebi ega toetust. Saksalasi, eeskätt saksa mõisnikke ei huvita maarahva majanduslik olukord. Saksalsele on ükskõik, kas eestlane nälgib või elab hästi, peasi, et teeb nende kasuks tööd. Köler esitas küsimuse: "Kuhu läheb eestlane omas leiva otsimise hädas kunas ka temal saksa-keel suus aga venekeel mitte? Ta läheb siiski venekeelele (vene keelt oskamata - O.V.) Venemaale ja mitte kiidetud Saksamaale. Kas läheb baltisaks oma kiidetud isamaale leiba otsima? Ei mitte ta läheb ka Venemaale. Saksamaa saksad tulevad ka Venemaale. Saksamaale lähevad üksi need kellel raha raiskada."²

Köler teadis hästi, et ristiusu lipp on olnud sakslastel maa vallutamise õigustamisel ainult **hildiks**. Ka Eestimaa olles mätsivad nad oma kuritegusid kinni jumala tahtega. Köler märkis, et baltlased "on teinud mõrtsuka tööd ... püha jumala nime al se on pahem kui teised metslased kes mitte oma tegusi jumala nime al ei peida ja teda ei teota."³ Teisal lisas ta: "Nii kaua kui Baltimaal iseäralikud seadused on baltlaste heaks, nii saavad baltlased ikka juudaste läbi kui teiste abinõudega eestirahva elu takistama....."⁴ Milline peab siis olema see

¹ RKM EKLA, Köler 86:70. Lugeja ei leia siin..., lk.34

² RKM EKLA fond 69, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin..., lk.36

³ RKM EKLA, Köler 72:3. Baltlased, lk.5

⁴ RKM EKLA, Köler 14:4a, Isalik -õna. lk.20

sakslane, kes pooldab eestlasi? Sellele küsimusele annab Köler järgmise vastuse: "On keegi saks isalik eestlaste armastaja siis ei pea tema mitte sakste kasuks eestlasi petma libe keelega (et keppiga enam ei või) vaid esimesed olema et eestlased õige tee pealt ei saaks rablasse pettetud...."¹ Kuid ühtlasi rõhutab Köler, et mitte igas balti sakslases ei tule näha eesti rahva vaenlast. On ka neid, kes hindavad eesti rahva saavutusi ja mõistavad hukka sakslaste poliitikat. Nende sakslaste elu omade kekkel pole kuigi hiilgav. Nad muutusid sageli tagakiusamise objektideks. Liberaalne baltisaksa ajaloolane oli Otto von Rutenberg. Köler kirjutab tema kohta järgmist: "Otto von Rutenberg Kuuramaa mõisnik kes suurel ajalooramatud kui teised kirjutanud et oma kaasvendi nende pattude üle kahjatsena ja rahva vastu tehtud võlgade võimalikult tasuma noomida. Ta ei saanud muud palka kui kiusamist oma hea nõu eest."²

Köler näeb, et sageli võivad sakslaste poole üleläänud eestlased hullemad olla kui esimesed ongi. Siinjuures on toodud esile eriti pastorite reaktsioonilisust, sest pastorid on balti erikorra ühed agaramad kaitsjad ristiusu sildi all, manitsedes rahvast kuulekusele ja alandlikkusele, leppima oma olukorraga. Erilist piitsutamist leiavad Köleri poolt need pastorid, kes rahvuselt on eestlased. Köler märkis: "et eesti verest tõusnud pastorit kelle peale suur rahva lootus olli, veel sakstest hullemad on."³ Oma kahjuliku tegevusega "eesti sugust pastorid on suuremad tülitsejad kui kõik saksad kokku." Samas heitis Köler sakslaste poole üleläänud eestlastele ette: "Kas se on eestlase esi sakste poliitika eest södida, kunas ka targemad ja paremad saksad seda ei tee."⁴

1 RKM EKLA, Köler 72:2, Balti rüütliid, lk.1

2 RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin..., lk.8

3 RKM EKLA, Köler 14:4u, Isiklik sõna, lk.8

4 RKM EKLA, 72:6, Liivimaa talurahva 75.a. juubeli puhul.
Kõne 1894.a., lk.16

Pastorid ei kohku ühegi alatu teo ees. Köler ütles, et "on näha kui kanget poliitika mehed on Pastorid - kellel hale meelt ei ole selega söa häda oma maa peale tömmata. Kui saksa sugust seda teevad siis on se veel arusaadav aga koguni arusaadav halv on et eesti sugust neil sakstel, ennast poliitika riistaks annud." ¹.

Sellisteks sakslaste poole üleläänud meesteks olid ajalehe "Perno Postimees" (hiljem ümber nimetatud "Eesti Postimees") toimetaja J.V. Jannsen ja hiljem pastor J.Hurt. Varsti peale Tartu ülikooli lõpetamist töötas J.Hurt gümnaasiumi õpetajana. Hiljem (1872.a.) ta siirdus pastoriks. Köler märkis, et "pastori ametiga olli ta koguni teiseks meheks, eestlasest baltlaseks saanud, läks lahku endiste sõbradega, kippus kõige kangema ja esimese eesti poliitika mehe kallale katsus C.R. J(akobsoni) kaela kohtu alla saata. Ta olla kiriku müüride lõhkuja. Kui keegi kiriku müüride lõhkujad on siis on need saadana vaimulised kes lutheri kuues Kristuse õpetuse vastu vale kaebdusi oma ligemeste peale tõstavad." ² Tundes hästi kaasaja kooliolusid, leidis Köler, et pastorid on ka kõige suuremad eesti keele vastased koolides. Nende arvates peamiseks keeleks peab olema saksa keel. "Pastorit," kirjutab Köler "ollid oma kihelkonna koolidega kõige suuremad eesti keele äravõtjad. Oleks nad lihtlabaselt tahtnud kõrgemat haridust anda siis oleks neil 700 aasta jooksul kül seks aega olnud, mis pärast just sel aeal kunas Bismarck saksa suurt Riiki kogumas?" ³

Edasi kohtame Köleri eelpool toodud mõtet pastoriite kohta: " Saksa vaimus suures koolis läbi käänud musta kuue mehed teevad suuremad kurja Eestlastel kui saksad ja pärivad selle eest au ja on ka siin rumalaid orjapõlve seltsiliisi kes neid auliikmeks nimetavad." ⁴

1. RKM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk.8

2 RKM EKLA, Köler 14:4d, Isalik sõna, (nüüdne aeg), lk.16

3 Sealsamas, lk.12

4 RKM EKLA, Köler 25:4 Joh.Köleri märkmed, lk.979

Köler arutleb küsimust sõja kohta Venemaa ja Saksamaa vahel, mis teeks lõpu balti erikorra. Arutluse käigus tuli ta järeldusele, et kuigi sõjaalguses on võib-olla edu sakslastel, kuid sõda lõpeb kindlasti venelaste võiduga. Köler kirjutas: " Sõa õnn võiks ka esiti sakste pool olla aga viimane sõa ots või ka sõdade ots jääks ikki venelaste pool, kes palju kangemad on."¹ Seda Köleri teesi on tõestanud ajalooliste sündmuste käik. Saksamaa aon alustanud kaks maailmasõda, kuid mõlemad need on lõppenud krahhiga.

Venelased ei jäta kunagi oma naabreid sakslaste täieliku ülemvõimu alla. Köler kirjutas: " Kui Saksamaale väljarändanud Baltlaste töö korda läheks ja Baltimaa hirmsa sõja tallermaaks saaks, sõja õnn ka esmalt sakste pool oleks aga mis nõrk pea se on kes usub et venelased oma 116 miljoni inimesega veneriigi tarvilist mere äärt, Sakste kätte jättaksid."²

Mida peab selleks tegema, et sõda vältida? Köler vastas: " Iga baltimaa elanik, olgu mis rahvusugust ta on kui ta mitte ei taha et baltimaa sõa tallermaaks saaks siis peab ta ennast suure saksamaa vastaliseks näitama aga mitte germaanlasi päästjateks appi kutsuma kui oleks lutheri-usulised oma pastoriga rängalt rõhutatud."³

Baltlased pole eestlastega 7 sajadi ja venelastega 2 sajandi jooksul ühte sulanud. Nad peavad endid kõrgemaks rassiks, kes ei pea eestlasi ja venelasi endiga võrdseiks."⁴

Kokkuvõttes võime öelda, et Joh. Köler koos C.R.Jakobsoniga oli Balti erikorra ägedamaid vastaseid, lootes, et rahvale hariduse andmisega ja vene riigi kaastegevusel, s.o. reformide abil vabaneb eesti rahvas balti erikorrast. Köler ei näinud revolutsioonilist võitlusteed. Reformide tee on aga kodanliku korra arengu teeks. Köleri võitlus rahva huvide eest on ühekülgne. Köler ei näinud, et vaja

on võidelda mitte ainult balti erikorra, vaid ka tsaarivalitsuse vastu. Köler ei tundnud marksitlikku õpetust, ei näinud ette ajaloo seaduspärasest arengut, ei näinud, et mõisnike võimu alt võib vabaneda revolutsioonilisel teel, s.o. tsaarivõimu kukutamise ja rahva võimu kehtestamisega.

-
1. RKM EKLA, Köler 72:6, Liivimaa talurahva 75.a. juubeli puhul. Kõne 1894.a. lk.10
 2. RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin....., lk.2
 3. RKM EKLA, Köler 72:6, Liivimaa talurahva 75.a. juubeli puhul, Kõne 1894.a. lk.16
 4. RKM EKLA, Köler 24:20, Балты , lk. 1/21

2. Võitlus eesti talurahva huvide eest.

Talurahva tähtsaim tootmisvahend maa oli nn. vabastamiseseadustega XIX sajandi lõpu a. talupoegadelt lõplikult võõrandatud ja tehtud mõisnike piiramatuks omandiks. Uued talurahvaseadused sajandi keskpaiku tasandamid teed taludeostu ja raharendi arengule külas. Talude müümist ja raharendile üleviimist, mis võttis hoogu eriti Lõuna-Eestis 60-ndast aastaist alates, püüdsid mõisnikud kõikjal kasutada maksimaalselt enda huvides, sundides talupoegadele peale kõige raskemad rendi- ja ostutingimusi. Seepärast jäi võitlus nende raskete tingimuste vastu kogu ajajärgu kestel talurahva, eeskätt talupidajate kihi keskemaks eluküsimuseks.

Kui Köler võitles ägedalt parunite eesõiguste vastu, siis veel ägedamalt võitles ta talurahva maavalduse eest. Köleri põhiseisukohad ja ta vaadete üldsuund kujunesid Eesti tegelikkust jälgides põhiliselt just 60-ndail aastail. Hiljem ta kinnitas neid seisukohtu teoreetiliste põhjendustega. Siinjuures avaldasid Köleri vaadete kujunemisele mõju feodaalkorra vastu võidelnud valgustajad G.Merkel ja Chr. Petri, ka liberaal-kodanlik ajaloolane O.Rutenberg. Nende autorite töödest tõi Köler korduvalt tsitaate, millede paljastatakse balti aadli vägivalda ning kirjeldatakse eestlaste rasket olukorda. Köler pööras tähelepanu ka liberaal-kodanlikule autorile S. Suggenheimile, kes kirjutas prantsuse talurahva olukorrast, pooldas põllumajanduse farmerlikku arengut.¹

60-ndate aastate algul Köler veendus täielikult, et talurahva hädade peapõhjuseks on maapuudus. Köler nägi samuti, et eesti talurahva peamiseks nõudmiseks oli maa nõudmine. Hiljem kirjutas Köler, et 60-ndail aastail marutasid talupojad alalõpmata armu üle, mis oli vene talupoegadele antud 19.II.1861. aasta manifestiga, ja nende maaga varustamise üle, kuna nemad omamata lootust maa päritavaks omandiks saamiseks, pidiid jääma

¹ РКМ ЕКЛА, К¹ler 15:1, Община и подворное хозяйство Прибалтийского края, лк. I/2I.

endiselt möisa orjadeks."¹

Köler asuski toetama talurahva võitlust maa eest ja tunnistas end solidaarseks rahva hulgas juurdunud vaatega, et maa on Baltimaades talurahva ajalooliseks omandiks. Ta kirjutas korduvalt, et "Baltimaade kubermangude talupoegadel on kahtlemata ajalooline ja kõlbeline õigus lugeda seda maad oma omandiks...."²

Rohketes kirjutistes, kõnedes, märgukirjades asus Köler innukalt tõestama talurahva õigust maale, põhjendades seda sageli ajaloolise argumentatsiooniga. "Saksalsed on võõrad vallutajad. Neil ei ole mingeid õigusi eestlaste maadele. Eestlaste täielik orjastav majanduslik sõltuvus sakslastest," kirjutas Köler, "paistab eestlastele seda raskemana ja ebaõiglasemana, et sakslastel ei ole ajaloolist ega kõlbelist õigust nende eesti maade ainuomandile."³ Köler oli veendunud, et Balti kubermangude põliselanike omandiõiguses talumaadele ei saa kahelda. Köler rõhutab eestlaste töökust, nende püüdu suurendada külvipinda, elada tulevikus paremini. Köler märkis, et "juriidilises kirjanduses kehtiva teooria kohaselt tuletatakse omandiõigus isikliku töö kasutamisest välise looduse suhtes. Ei ole vaieldav fakt, et maa Baltimaades on olnud rohkem kui tuhande aasta kestel eestlaste ja liivlaste valduses, ja et alles tänu nende pingutavale ja püsivale tööle on see muutunud ürgsetest metsadest ja soodest viljakaks põldudeks ja heinamaadeks. Tähendab, sellelt seisukohalt on Baltimaade talupoegadel kahtlemata ajalooline ja moraalne õigus lugeda seda maad oma täielikuks omandiks."⁴ Seega tegi Köler väikekodalistest teooriatest omandi kohta sügavalt progressiivse järelduse, et talupoeg on oma haritava maa omanik ja mõisnikul ei ole sellele mingisugust õigust.

1. "Русская старина", 1886, lk. 357
2. RKM Köler 13:7, 0 необходимости выкупа крестьянских земель в Прибалтийском крае по правительственной оценке.
3. RKM EKLA, Köler 23:20, Peterburi kunstiakadeemias temale tehtud ülekohtust ning baltlaste tagakiusamisest rahvusliku tegevuse pärast lk. 10
4. RKM EKLA Köler 13:7, 0 необходимости выкупа крестьянских земель в Прибалтийском крае по правительственной оценке, lk. 13.

Siinjuures tuleks mainida Prantsuse väikekodanluse ideoloogi Prondhoni, kes nimetas omandit üldse varguseks, tehes randi talupoja ja töölise isikliku tööga saavutatud omandi suhtes. See tema sisukoht mõjutas mitmeid hilisemaid väikekodanlike teooriaid. Köler püüdis selle oma seisukohaga tõestada oma põhiseisukohta, nimelt talupoegade maata vabastamise ebaseaduslikkust. Köler nõudis kõigi maade, sealhulgas ka mõisamaa üleandmist talurahvale. Köler kirjutas: "Maata talumees ei ole talumees. Baltimaa taluperemeestel oli istoricalik õigus sakste oma vooli alt vabaks saada oma täieliku maadega ka maksuta. Kõik häda on selles, et maa väljalunastamise maks jäete ilma seadusliku kõrgusest sellepärast on nüüd enamiste kõik talupojad kui maa värisemise ajal, keegi ei tea kas tema maa mitte homme põhja ei lange, kas ei tule hirmus kohus?"¹ Köler küsis: "Kus on seadus, mis lubab aadlikel välja ajada talupoegade perekondi nende pärandatud taludest, mis on nendele kinnitatud veel 1804.a. seadusega." Need read on Köleril käsikirjas alla kriipsutatud "... parunid enamikel juhtudel kasutasid igasuguseid vahendeid kas ehk teistes vormides, jätta talupojad jäädavalt täielikku nende sõltuvusse, sageli hullem igasugusest pärisorjusest sõltuvusest?"

Tingimata on vajalik kohustuslik talupoegadele seni veel müümata maade väljaost, seejuures riiklike hindadega." Köler nõudis, et "arvukate talupoegade perekondade rahustamiseks keelata talupoegade väljaajamine nende taludest. Tingimata on vajalik võtta kasutusele kroonumaa hinnang, samuti ka kroonu rendi maks normi eest, aga nõudmist kõrgemat sellest normist tuleb kohtulikult keelduda"²

1 RKM EKLA, Köler, 72:6, Liivimaa...., lk.5

2 RKM EKLA, Köler 104:6 По балтийскому вопросу lk.52

Talupojad "... omavad täieliku õiguse ja peavad kõigi jõududega kätte saama oma maa, ostma mittetahtajalise hinna eest ja täieliku võrdõiguslikkuse oma vallutajatega, kuni seda ei ole, ei või olla ka sõprust sakslastega, aga vaatame neile kui vallutajaile."¹

Võitlus talupoegade maa eest oli Köleril keskseks küsimuseks, mis vajab kiiret lahendamist. Pilk oli seejuures suunatud vene keskvalitsusele.

Köler tundis elavat huvi eesti rahva elu-olu vastu. Ta jälgis vastavate sündmuste arengut ajakirjanduse kaudu. Sealt ta sai talupoegade elu kohta väärtuslikke teateid. Ajalehtedest luges, kuidas talukohti läks oksjonile. Talupoegade kiratsev elu jättis Kölerile mäsandava mulje. Köler tuli järeldusele, et "talupoja varandus" iga päev võib oksioni alla pantud saada, iga päe müütakse talukohasi auksioni teel ja nii mis taluomanik 5000 r(ubla) eest ostnud see läheb oks(joni) teel 800 r(ubla) eest ära. Kas seda orjapõlve ajal olli?"²

Talupoja töö omastati põhiliselt mõisniku poolt. Seetõttu rahvas elas kehvalt. Köler kirjutas rahva rikkuse kohta, et "10 peremehel 100 seast on tuhat rubla.

P o p s i d e l, m o n a k a t e l, s u l a s t e l
e i o l e m i d a g i (m i n u s ö r e n d u s - O. V.)."³

Maad ostnud talupoja kiratseva elu kohta mainis Köler 90-ndail aastail, et "Eesti maal on 10-15% üksi oma maad ostnud kas se maa k- nende kätte jääb on teadmata sest välad on liig suureks nende peale jäänud ja hind liig kõrge."⁴

1 RKM EKLA, Köler 24:20, Joh. Köleri märkmed oludest Eestis (v.u.), a m e p, lk.2/33

2 RKM EKLA, Köler 72:6, Liivimaa....., lk.5-6

3 RKM EKLA, Köler 21:11, Facta, lk.21/36

4 Seal-mas, lk.21/36

Sageli võttis mõisnik talupojalt sellegi vähese maalapi. Et elu sees hoida tuli minna kas linna tööle või sulaseks mõisa. Selle kohta tõi Köler näiteid tol ajal ilmunud ajalehtedest, näit. "Vakkumaad äravõetud ja talu kärjamaa peale need vakkumaad ajatud Alatskivvi mõisas kolm küla äravõetud, Peastekivi, Alasoo ja Lohu küllad."¹ Teisel ta jätkas: "Liivi kubernemangu võrru kreisi Rõuge kihelkonna Dindi mõisa häävitas perrast 1890 aasta jooksul 30 talupoega ärra, kelle asemele kaks -- mõisad ehitati; Kus -- praegult --- ehitus ees on. Keda nõnda samuti kõik teised mõisnikud järele on teinud."²

Nõudes väga resoluutselt tagasi mõisastatud talumaid, ütles Köler, et mõisnikud peaksid hävitatud külad uuesti üles ehitama ja talurahvale üle andma: "...Õiget talupoja priust ootama ja õiget jubeli pidu hakkame sakstega ühes pidama kunas kõik talumaa mis sääduse vastalisel viisil mõisate külge äravõetud, maata põlluharijatel sakste poolt tagasi antud ja sakstest ära ävitud külade asemel uued külad üles ehitatud on ja kunas talupoegadel ses asjas enam baltlastel võlgu ei ole."³ See on üks kõige radikaalsemaid Köleri väljendusi, milles kajastub teadlikult tunnetatud leppimatus mõisnikega. On selge, et Köler ei lootnud nende tingimuste täitmist sakste poolt, seega ka mitte ühise priiusepeo saabumist. Et eespool toodud tsitaat pärineb Köleri kõne konspektist, millega ta kavatses pöörduda rahva poole, siis selles peitub tegelikult üleskutse aktiivseks aadlivastaseks lepitamatuks võitluseks

Mõisastatud talumaa tagasiandmise nõudmist võib samastada äralõigete tagasinõudmisega. Seda aga pidas Lenin reformijärgsel perioodil teatavasti revolutsiooniliseks nõudmiseks.

1 RKM EKLA, Köler 21:11, Facta, lk.5/7

2 Sealsamas, lk.14/10

3 RKM EKLA, Köler 14:4b, Isalik sõna, lk.11

Mõisa rentnike elu lõppes sageli traagiliselt, nagu seda Köler oma kirjutistes näitas. Ta tsiteeris ajalehest "Virulane" järgmist: "Torma kihelkonna Vaiatu valda peremees E.K. poos 13.märtsil s.a. ennast üles. Tähendatud peremees oli karsk ja igal pool lugupeetud talupoeg. Õhtul ~~enne~~ enne oma otsa tegemist kurtnud ta oma naesele, et tema kohta olla mõisa valitsuse poolt temast suurema raha mehele kaubeldud, tema ei olla mitte nõnda suurt summa raha mõisa välja maksta ja pidada nüid ilma peale hulkuma minema."¹

Siit nähtuõ, et Köler tundis suurt huvi rahva saatuse, eriti kehvtalurahva saatuse vastu. Kölerile on võitlus maa eest eriti lähedane, sest talupoegade keskelt on ta ka ise pärit. Köler on tegelnud ka maaküsimuse teooriaga. Ta on lugenud nii vene autorite töid kui ka Lääne-Euroopa talurahva olukorda valgustavaid käsitlusi. Kuigi Köler viibis põhiliselt Peterburis oli ta talurahva huvide eest võitluse esirinnas Eestis. See väide tema kohta on ümberlukkamatu. Köler kritiseeris teravalt talurahva õigusetut olukorda. Kuid Köler pole revolutsionäär ka talurahva maaküsimuse lahendamisel. Ta arvas, et olukorda on võimalik parandada ka reformide teel. Nagu ajalooost teada, on sellisel passiivsel võitlusel vähe tagajärgi. Kujukaks näteks on siinjuures XIX saj. reformid maaküsimuses. Reformide nõue avaldus Köleril näitaks järgmises tsitaadis: "Eestlased tahavad üksi oma vanaisade maad, sääduse teel, sakste käest väljalunastada ja peavad selle eest kõrgeid hinda maksma ses hirmus et muidu omast maast ja majast välja aetakse."² Samas Köler ütles sakslaste kohta: "Talurahva vabastamist nad tallitasivad sel viisil, et nad hõikada võiksid: Alles nüüd oleme eestimaad täieste äravõtnud."³

1.RKM EKLA Köler 72:2, Balti rüütliid lk.4

2 RKM EKLA, Köler, 72:6, Liivimaa talurahva...., lk.2

3.Sealsamas, lk.2

1816.a. talurahvaseadust hinnates kirjutas Köler: " Vabastamise nime al mõistsid baltlased maad enesele kinnitada. Sakslased julgevad isegi uhkustada, et nad maa " vabastamisega " toime tulid. Selle kohta kirjutas Köler järgmist: " Baltlased suurustavad nad olla eesti talupoegi vabastanud."¹ Köler jätkas teisel: " Sääduolikku orjapõlve ei olnud aga päästmise nime al on eesti rahvas suurema ökonoomia ikke alla sattunud kui enne sest et saksad sääduse järel talomaa omanikudes saivad."² Seega Köler arvustas teravalt 1816.a. talurahvaseadust. Maata vabastamine tõi talurahvale otsest kahju, muutis tema olukorra veelgi raskemaks. Kui konservatiivne-klerikaalne vool laulis kiidulaulu talurahva vabastamisele, siis vastas Köler: " Talumaade ärariisumine mõisade külge ja suur hulk isaisade elukohtadest äraaetud ja välja tõstetud, nälja ja viletsuse sisse langenud, perekonnad on selle vabastamise vili, mis eestlased nüüd nii suure käraga müraga pühitsevad."³ Teisel ütles ta: " Rahvast ilma maata ei saa iialgi vabaks pidada."⁴

Oma seisukohti reformi kohta analüüsib Köler väga üksikasjaliselt. " Rahvas," kirjutas Köler, "oli faktiliselt orjastatud veel rohkem endisest, aga mõisnikult oli ära võetud hoolitsus töövõimetute talupoegade toitmise eest. Võitsid ainult need vabastatuist, kes said mingisuguse hariduse ja jätsid maha põllumajanduse, jättes maha oma isade majad ja sellistest kujunesid ... käsitöölised ja üksikud intelligentsi esindajad."⁵ Köler mainis, et eestlaste eesmärk on " oma eesvanemate maaga kadunud inimliku õigusi tagasi saada."⁶

1 RKM EKLA, Köler 14:4b, Isalik sõna, lk.1

2 Sealsamas, lk.2

3 RKM EKLA, Köler 14:4, Isalik sõna, lk.10

4 RKM EKLA, Köler 24:17, Baltimade oludest, lk.25

5 RKM EKLA, Köler 104:7 Ühenduseks H.Peterburger Zeitungis ilmunud kirjeldustele Baltimae oludest (v.k.), lk.17-18

6 RKM EKLA, K 13:2, Baltlased, lk.7

Ta selgitas oma seisukohti üksikasjalisemalt. "Tahavad baltlased eestlaste sõbrad (isadest ei või juttugi olla) siis andku ilma nõudmata talumaa tagasi, mis nad sääduse vastu enesele kiskunud ja ehitagu uued neist ära rikku(tud) külad uesti üles. Alles (kustutatud "1840") 50 aasta eest olli Liivi maal ta kõigist maast $\frac{2}{3}$ talumaa, nüüd üks $\frac{1}{3}$ järel jäänud - Kas se isalik tegu?"¹ Siin nõudis Köler esmajärjekorras tagasi neid maid, mis parunid mõisamaaga olid liitunud. Köler näitas, et see on jäme seaduse rikkumine kui talumaad mõisade külge liidetakse. Ta kirjutas, et mõisnikud ei hooli seadusestki, mis ütleb: "Mõisnik ei tohi ühelgi juhtumil ega ühegi ettekäände all kasutada koormisemaad (Gehorehsländ), ta võib seda anda ainult rendile või müüa valla talurahva kogukonna liikmetele.... Kas on baltlased seda säädust holinud kas nad ei ole liivimaal kõikidest talumaadest pool jagu mõisate külge kui mõisate põlludeks võtnud. Kas kõik maarahva nuttud on nende südameid pehmenanud kunas nad eestlaste küllad maa tasa lõhkusivad ja nende omanikud maailmale sandiks laiali pillasid."² Köler mõistishukka mõisnike ebainimliku hoolimatuse maa röövimisel. Köler küsis: "Mis sõbrad need on, kes ka raha eest ei anna eesti maad pärijatel tagasi?! Ka mitte seda talumaad mis nad varastanud või röövinud."³

Köler nõudis mõisnike maade tasuta võõrandamist, kui ta kirjutas: "Oleks balti saksad sihukesed eesti rahva isad kudas neid kir. õpetaja Eisenschmid laulupidul maalinud, siis oleks nad talumaad, mis viimased eestimaa tükid ja pidiid rahvale jääma ilma maksuta rahvale kätte annud, aga mitte pooljagu neist maadest sääduse vastasel viisil eneste kätte kiskunud, külad ära hävitanud ja rahvast rabasse või hulgule ajanud."⁴

1 RKM EKLA Köler 14:4a, Isalik sõna, lk.18

2 RKM EKLA Köler 14:6, Liivimaa talurahva..., lk.8

3 RKM EKLA Köler 14:4n, Isalik sõna, märkused p.1-8 juurde, lk.21

4 Sealsamas, lk.28

Sama nõue kerkib esile ka järgnevas: " Kui ei oleks 1819.a. vabastamist, siis oleks võimalik ühe ainsa ukasi järel maarahvast kõige oma maaga sakstest vabastada ka ilma lunastamata."¹ Köleri mõtteviis talupoegade maa küsimuse suhtes muutus aja joaksul radikaalsemaks. Maa tasuta võõrandamise nõue mõisnikelt oli sel ajal võrdlemisi radikaalne ja mässuline mõte.

Kõik hilisemad rahva hädad tuletaski Köler talurahva maata vabastamisest ja rõhutas, et olukord ei parane, kuni talupoeg ei ole saanud maaomanikuks. Mingitel püüdlustel parandada talude olukorda ei saa olla tulemusi, kuni püsib sõltuvus mõisast. " Iga põllumees saab aru et nii kaua kui eestlastel mitte oma kindlad maad ja(la) al ei ole nii kaua ei aita teda kõrgema teadustega põlluharimise hädast välja sest saksal on võimus nüüdsel olekul keik oma le väljapigistada mis rentnik oma higi ja teadustega maast välja kiskuda jõuab."²

Teatavasti läks osa eestlasi, selleks et pääseda saksa mõisnike ja luteri usu pastorite hirmuvalitsuse alt, vene usku. Usuvahetajad lootsid, et sellega nende elu kergeneb ja et usuvahetus piirab ka mõisnike omavoli. Oma mõju ja võimu säilitamiseks alustasid pastorid ja mõisnikud vene usku läinute vastu ägedat kampaaniat. Usuvahetajaid kiusati igati taga, mõisnikud tõstsid neid taludest välja, pastorid keelasid nende matmise luteri usu kalmistule. Valitsusvõimude poolt nõuti aga survevahendite tugevdamist. Seda küsimust analüüsides Köler nõudis kirikumaade sekulariseerimist ning jaotamist talurahvale. Ta kirjutas järgmist: " Ainult talupoegade täieliku vabastamisega baltlaste sõltuvusest ja pastorite, aga võimaluse korral ka mõisamaa-

1 RKM EKLA, Köler 14:6, Liivimaa talurahva....., lk.14

2 RKM EKLA, Köler 13:6, По балтийскому вопросу, необходимость обязательного выкупа крестьянских земель, lk. 88.

de üleandmisega maata talupoegadele on võimalik kaitsta ka vene usku läinud eestlasi, keda sakslaste poolt metsikult taga kiustakse.”¹

Möistes hukka talurahva maata vabastamist, arvustas Köler 90-ndail aastail väljaostu. Ta rõhutas, et mõisnikud on talumaa väljaostu hinna nii kõrgeks kruvinud, et see on 30% kallim kui maa turuhind. Maad ostes on talupojad sunnitud võtma enda peale laostava võlgakoorma, sest mõisnikud ähvardavad talust väljatöstmisega.² Mõisnike poolt on maa väljaostu hind eriti kõrgeks kruvitud Eestis. Võrdluseks Venemaa kubermangudega tõi Köler näiteid. Ta kirjutas, et “ samal ajal kui talumaa ühe tiinu keskmine müügihind on Eestimaa kubermangus 50 rubla, sama tiinu hind ulatus Pihkva kubermangus 48 rublani, Peterburi kubermangus 17 rublani ja Novgorodi kubermangus 10 rublani või keskmiselt kokku ainult 25 rublani tiin, s.o. hinnad kahekordselt madalamad kui Eestimaa kubermangus. Sellest järgneb, et eesti talupojad võiksid osta võõraid maid odavamalt kui nad on sunnitud maksma oma maade väljaostu eest, millele ükshinda seaduse järgi nad omavad eranditult õiguse.... ja peavad seejuures maksma kahekordset hinda....”³

Kuigi Köler maa väljaostu ebaõigeks agraarküsimuse lahenduseks pidas, siiski hakkas ta hiljem, kui talurahvale tasuta maa andmist valitsuse otsusega ikkagi ei toimunud, võimudele esitama mitmesuguseid ettepanekuid väljaostu korraldamiseks talurahvale soodsatel tingimustel.

80-ndail ja 90-ndail aastail soovitas ta talumaa välja osta riiklike summadega ja siis see talurahvale üle anda. Resoluutselt nõudis ta, et tunnistatakse ebaseaduslikuks senised maa väljaostu hinnad mille kaudu mõisnikud talurahvale survet avaldasid ja rahvast laostasid.

1 RKM EKLA, Köler 13:6, По балтийскому вопросу, необходимость обязательного выкупа крестьянских земель, lk.88.

2 RKM EKLA, Köler 15:1, Община и подворное хозяйство Прибалтийского края, к. I/6.

3 RKM EKLA, Köler 15:1, Община и подворное хозяйство Прибалтийского края, lk. I/4 (8).

Kui talupoegadeke ei anta maad tasuta, siis peaks määratama uued, madalad ja mõisnikule kohustuslikud maahinnad ja rendimäärad. Tuleb keelata rentide ja intresside mitteõigeaegse tasumise pärast talupoegimtalust välja ajada. Kõik need soovitusel polnud Köleri arvates aga mitte parimaks agraarküsimuse lahenduseks. See saavutatakse ainult kogu talumaa kuulutamise-ga täielikuks ja piiramatuks talurahva omandiks, sest " mis võiks takistada tunnustamast tõelisi eesti-läti maa-ala talupoegade õigusi nende maale?"¹ Nii tahtis lahendada Köler talurentnike-peremeeste maaga varustamise küsimuse.

Köleri kindla veendumuse kohaselt oleksid pidanud maaomanikeks saama ka maata inimesed, keda Baltimaades oli rohkesti. Köler kirjeldas nende rasket olukorda. 90-ndate aastate algul kirjutas Köler: " Nüüd Eestimaa kubermangus on kuni 85% maatuid talupoegi, tööstuses neist peaaegu ei ole."² Mõisa töölised pidid 18-20 tundi päevas tööd tegema. Selline olukord kurnab nende tervise 5-6 aastaga. Elati äärmises viletsuses. Maata talupojad ja nende perekonnad sageli nälgisid. Kohutavast viletsusest, alatisest puudusest toiduainetest oli Eesti- ja Liivimaal tingitud suur tuberkuloosi levik, samuti ka kuritegevus, sest nälga kannatavad inimesed olid sunnitud endale ülalpidamist otsima kuritegelikul viisil.² Siit nähtub, et Köler suutis mõista kuritegevuse sotsiaalseid juuri. Pääsu rasket olukorrast nägi selles, et mõisastatud talumaa tagasi nõutakse mõisnikult ja jaotakse maata rahvale.³

Köler arvas õigesti, et talurahvaseisus on riigi peamine toitja. Kui põllumajanduslikus riigis on talurahvas viletsuses, siis satub viletsusse kogu ühiskond. Ei tohi lubada, et talurahvas kes toidab kogu ühiskonda, ise nälgiks. Selline seisukoht avaldub järgnevas: " Kui põllumajanduslikus riigis

1 RKM EKLA Köler 15:1 lk 1/21

2 RKM EKLA, K 15:1, Община..... lk.1/11(20)

3 RKM EKLA, K 13:4 Lebit*statud juhtlausel Baltimaa oludest. Esitatud Baltimaa maasolude komisjonile siseministeeriumi juures (v.k.)

hakab viletsuses elama talupoegkond, siis koos temega hakab viletsuses elama ka kogu riik. Aga sellel maal, kus ei ole suurt ega väikest heaolu, kus ei ole koos sellega arenevad üldist kultuuri; järelikult varem või hiljem rahvale, kes asustab seda maad tuleb langeda teise rohkem rikkama ja rohkem kultuursema rahva mõju alla.¹ Seega võib välja kujuneda koloniaalne sõltuvus.

Asunud välja selgitama maavalduse parimat vormi, jõudis Köler järeldusele, et põllumajanduse edukat arengut tagab kõige paremini talupoja maaomand. Köler märkis, et ei suur ega väike maavaldus ei ole soodne põllumajanduse arengule. Siinjuures mainis Köler Prantsusmaa põllumajanduse arengut. Ainult seal, kus eksisteerib keskmine maavaldus, nagu Prantsusmaal (umbes 35 ha suurused majandid), kujuneb kindel alus üldisele heaolule.² Siit järeldub, et Köler pooldas kapitalistlikke farme kui progressi kandjaid ja suhtus eitavaalt mõisnike suurmaavaldusesse. Vaba talurahva maavalduse ja majapidamise eeliste rõhutamise julkurliku suurmaapidamise ees oli progressiivseks, talurahvalikuks kapitalismi arenemise küsimuse lahendamiseks. See oli nii Köleri kui ka teiste eesti demokraatide üheks põhiseisukohaks 60-70-ndail aastail. Köler püsis sellel seisukohal sajandi lõpuni.

Vene talurahva kogukonda suhtus Köler eitavaalt. Ta ütles, et kogukonda ei tule hävitada, kui kogukonna liikmed tahavad seda säilitada. Säilitades talupoegade kogukondi, ei tohi neid lasta vaesusesse langeda ega lasta nälga surra kogukonna liikmeid.³ Siinjuures Köler näitas, et talupojad kogukonnas nälgivad, kannatavad maapuuduse all. Elu võib paremaks kujuneda neil, kellel õnnestub kogukonnast lahkuda ja tööd leida väljaspool kogukonda.

1 RKM EKLA, Köler 15:1, Община lk.1/1

2 Sealsamas lk.1/3 (5)

3 RKM EKLA, Köler 15:1 ,Община lk.1/1

leida väljaspool kogukonda.

Talurahva tasuta maaga varustamist taotles Köler ka oma praktilises tegevuses. Juba 60-ndail aastail, kui algas talumaa müümine äärmiselt raskeis, talurahva enamikku laostavates tingimustes, otsisid Köler ja tema õbrad võimalusi, kuidas saaks talurahvast varustada maaga ilma väljaostuta. Tõl korral Köler, Jakobson ja teised demokraadid lootsid, et see võiks toimuda valitsuse poolt Poolas teostatud maareformi teel ka Baltimaades. Poolas oli valitsuse poolt teostatud ülestõusnud aadli ja talurahva lõhestamiseks talurahvale soodne reform. Ule hinnates balti - saksa aadli ja vene keskvoimude lahkhelisid arvas Köler, et sama võiks toimuda ka Eestis. Köler oli väga pahane, et J.V.Jansen rahva eest töde varjavat, ajalehes täielikult ära ei toovad tsaari manifesti ja seadust poola talurahvale maa andmise kohta ega refereerivat seaduse maa kohta käivat osa.

Möödunud sajandi 60-80-ndail aastail esitati tsaarile eesti talupoegade delegatsiooni poolt olukorra parandamiseks nõudmisi Peterburis tsaari juures 1864, 1865, 1868 ja 1881. a.

Talupoegade saatmine isiklikult tsaari juurde oli laialdaselt levinud Eestiga piirnevas Pihkva kubermangus. Saatkondade saatmise vajadust Peterburi analüüsib Köler üksikasjaliselt: "Minu sügava veendumise järgi mulle samuti ei saa mingil juhul panna süüks seda kaastundmust, millisega ma suhtusin ülalmainitud eesti talupoegade saatkondadesse. Neil ei olnud omi seaduslikke esindajaid, kellede kaudu oleksid võinud teatada oma vajadustest valitsusele, aga teutseda antud juhul saksa voimude abil, tähendas teadlikult kahju teha oma huvidele, või osutus täiesti kasutuks. Kõik endised selliselt saadetud palved kadusid jäljetult ja kõik rääkis selle kasuks, et nad üldse ei olnud saadetud Peterburi. Ja nii ei jäänud eestlastel teist teed kui viia vene valitsuseni teateid oma meeleheitlikust olukorrast kui isiklik pal-

vete andmine kõrguse nimele valitud või usaldatud isikute kaudu.¹ Naabertalupoegade eeskujul hakkasid ka eesti talupojad XIX sajandi 60-80-ndate aastate jooksul rakendama seda võitlusviisi oma rõhujate, balti parunite vastu. 1864.a. tsaarile esitatud palvekirjas tegi Köler parandusi ja täiendusi, muutes selle sisu kohati möödukamaks. 1881.a. anti tsaarile Aleksander III üle eesti 18-liikmelise delegatsiooni memorandum. Selle delegatsiooni juhtideks olid J.Köler ja C.R. Jakobson. Selles memorandumis esitas Köler ka oma ettepanekuid. J.Köler esines vastuvõtul tsaari juures kõnega. Memorandumis olid esitatud põhiliselt need nõudmised, mis eelmisteski talupoegade palvekirjades. Memorandum kujutas endast tegelikult möödunud sajandi 60- ja 70-ndate aastate eesti ühiskondliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna põhilisi nõudmisi.

Tsaarile esitatavas palvekirjas oli võimatu üles tõsta mõisa- ja pastoraadimaa tasuta võõrandamist, nagu seda pooldas Köler. See oleks olnud revolutsiooniline nõudmine. Palvekirjas esitati ja oli võimalik esitada ainult talurahva tagasihoidlikumaid, väiksemaid nõudmisi. Kuid ka nende osas on Köleri seisukohad võrdlemisi radikaalsemad ja need ei leia kajastust palvekirjas. Köler ei sõndanud kõnega kõigi mõisamaade kohustuslikku väljaostmist, kuid esitas julgelt kirikumaade väljaostmise nõude. Kui palvekirjas nähakse ette vaid valitsuse taksa, siis Köler oma ettepanekus, mille kohaselt maa ostab välja riik (muidugi odavalt), jättis lahtiseks küsimuse, kas talupojad peavad selle omakorda välja maksma või mitte. Nii-ugune seisukoht on väga lähedane tasuta maa saamise nõudele. Edasi näeb Köleri projekt ette, et kõik mõisnike ja talupoegade vahelised pika-

1 Русская старина, 1886, lk. 365

ajalised kohustused antakse üle riiklikku talurahvapanka, millega talupojad mõisniku sõltuvusest vabaneksid. Köler nõudis oma projektis, et talumaade müümine tuleb seisma panna. See oli kehvade talurentnike huvides väga tähtis, sest mõisnikud müüsid talusid sunniviisil. Kes talupoegadest ei suutnud kohta päriks osta, tõsteti halastamatult välja. Taludest väljatõstmine jätkus 80-ndail aastail. Palvekirjas ei leia kehvikute-rentnike huvid kuigi suurt kaitset.¹

Köler katsus igal võimalikul juhul, kui tal oli kõnelusi mõisnikega, neile selgeks teha, et neil oleks viimane aeg loobuda oma iganenud eesõigustest ja teostada õiglaslik ümberkorraldusi talurahva õiguslikus ja majanduslikus olukorras. Neist kõnelusist aga selgus Kölerile, et mõisnikel pole vähematki tahet vabatahtlikult järele anda ja talupoegade elu parandamiseks midagi ette võtta.²

Rääkides kõnelustest mõisnikega, märkis Köler, et "üks mõisnik teatas muuseas et "kõik see saab olema aja jooksul, ainult, et ei oleks segatud nendel ise korraldada oma asju! Sellele võis olla üks vastus: et nendel ei olnud eriti midagi kaevata kõrvalisele vahelesegamisele ja vastu-pidi, nad ise pöördusid liiga tihti sõjaliste jõudude abi järele, mis diskrediteeris neid rahva silmis."³

Masendavalt mõjusid Kölerile teated Mahtra sõjast ja talupoegade peksemisest Tallinnas vene turul. Köler kirjutas: "Kas on võimalik, küsisin ma endalt et oleks läbi käidud nii talurahvaga, mis moodustab maa jõu ja rikkuse! Kuid ma ei võinud leppida mõttega, et sellised metsikused võisid toimuda 1858.aastal.

Rahvas uskus kõikjal, nagu ei tunneks Vene keskvalitsus kohalikke olusid ja ülekohtust korda, mida

1 O.Stern, C.R. Jakobsoni ühiskondlik-poliitilised vaated, lk. 18-21

2 RKM EKLA, Köler 13:1, Agraarprogramm.

3 Русская старина, 1886, lk. 357

parunid nende eest varjavad, ja et saksad ei täida talurahva kasuks antud seadusi.

Selle mõjul ja oma veendumuste kohaselt Köler tuli gi otasele, et eesti talurahva olukorda on võimalik paranda da ainult vene keskvalitsuse kaastegevusel ja selle kaudu. See veendumus vähehaaval viis neid mõttele saata saatkond valitseja juurde, et viia teade tema kõrguseni kohalike elanike kurvast olukorrast.¹

Tuliast soovist olla talurahvale tema etihilise- võitluses suunavalt abiks, kuid ühtlasi tundes oma jõuetust üksinda midagi korda saata otsis Köler endale mõttekaaslasi ja liitlasi nii talurahva kui ka nende väheste eesti haritlaste hulgast, kes tölle aja surve tingimustes end üldse julgesid eestlasteks pidada. Tema mõttekaaslasteks olid vennad Peter- sonid, J. Adamson, M. Veske, Fr. R. Kreutzwald, C. R. Jakobson jt. Nendega ta pidas ühiselt nõu kohalike olude üle.

Alates 60-ndaist aastaist hakkasid mõisnikud üha rohkem talukohti müüma, et saada raha oma kapitalistlikuks muutuva mõisamajapidamise arendamiseks, põllutööriistade ja loomade muretsemiseks jne. Talude müük olenes üldiselt mõisni- kust. Mõisnik kihutas põlised rentnikud, kes ei suutnud talu osta, müügile minevast talust välja. Talud läksid suurtalu- nike, hangeldajate ja liigkasuvõtjate kätte. Väiksemate ren- dikohtade kasutajad, kes sõlmisidki ostulepingu, mässisid end lootusetult võlgadesse ja jäid varem või hiljem ikka kohast ilma. Krediidinduse hoidsid mõisnikud endi käes. Talu ostmi- seks oli talupojal võimalik pangalaenu saada üksnes aadlikre- diitkassast. Tavaliselt suutis ta ostmisel tasuda ainult 1/5 - 1/4 ostusummast. Ostuvõlg halvas pikka aega talumajanduse aren- gut. Talude päriks ostmine laostas massiliselt talupoegi, kind- lustas tekkivat kulakute kihti ja rikastas mõisnikke. Selles küsimuses Köler astus välja omapoolsete seisukohtadega. Ta

¹ Русская старина, 1886, lk. 358

nõudis talurahva panga asutamist, mis abistaks talupoegi talude ostmisel. Ta kirjutas: "Raha talupoegadel ei ole. 80-ndail aastail talupoeg on ikkagi veel mõisniku ikke all. Sotsiaalne olukord ei parane. Siin on vajalik valitsuse tähelepanelikkus riikliku talupoegade panga operatsioonide avamise teel. Siin on tähtis, et valitsus astuks kreditori õigustesse mõisniku asemel.... keegi ei või päästa... talupoegi ainult peale valitsuse tähelepanelikkuse." Soovitav on asetada küsimus nii, et kõige lühema aja jooksul kõik võlad talumajapidamistel oleksid üleviidud talupoegade pank ja et laenuid sellest pangast oleksid otsekohe kaetud esimesel pantimisel."¹ Köler mainis: "Vaatomata sajandeid kestnud orjusele, neil (talupoegadel - O.V.) ei olnud selget ettekujutust sellest, milles seisab aadlike õigus ja kui suured olid need õigused. Nad olid veendunud, et kogu kurjus tuleb sellest, et vene tsaar ei tea, millised korraldused eksisteerivad Eestimaal ja Liivimaal."²

Köleril olid eesti talupoegadega tihedad sidemed. Ta mainis, et talupojad pöördusid korduvalt kirjalikult mitmesuguste küsimustega tema poole, kurtes raskete elutingimuste üle. Mõned talupojad sõitsid isegi isiklikult tema juurde. "Ma püüdsin rahustada neid kõigi põhjendustega, millised ainult tulid mulle pähe, soovitasin relvustuda kannatusega ja oodata, kuni reformid Venemaal on lõplikult teostatud."³

Köleril oli palav soov abistada kõiki eestlasi, kus nad ka ei elaks. 40-60-ndail aastail oli juba eestlasi Eestist välja rännanud. 1882.a. kevadel sõitsid Köleri juurde 30 inimest Krimmist, kes olid seal elanud 20 aastat. "Saadikud palusid oma usaldajate nimel," kirjutas Köler, "et ma aitaksin neil osta 6500 tiinu maad, mida nad ei suutnud teha

1 RKM EKLA, Köler 16:2, Talurahva panga asutamise vajadusest (v.k.), lk. 1-2

2 Русская старина, 1886, lk. 357

3 Sealsamas, lk. 365.

oma summadega, vaatamata kõige kasulikemaile müügi tingimustele."¹

Ta ei keeldunud abist. Arva, et kodumaalt mõned võivad sinna minna, eriti küla kooliõpetajad, "kelledel saagi tuli oma veendumuste eest taluda ägedaid tagakiusamisi sakslaste poolt, et neil ei jäänud teist teed kui väljarändamine."²

Koos eesti asunikega Köler ostis 1882a.a. Krimmis suure Kuntangani mõisa, sattus aga oma kaasosanikega juba esimeste väljamaksude puhul rahalistesse raskustesse. 1883.a. algul seoses Kuntangani ostmisest tekkinud raskustega püüdis Köler laenu saada Eesti Aleksandrikooli kassast, mis aga ebaõnnestus peakomitee presidendi J. Hurda keeldumise tõttu. Pingelised katsed asja päästa ei andnud soovitud tulemusi. Mõis läks mõne aasta pärast oksjonile. Kogu üritus nurjus seega täielikult.

Kapitalismi vastuolude arenedes ja reaktsiooni süvenedes elas eesti rahvuslik liikumine 80-ndail aastail üle sügavat kriisi, mille tagajärjel oli Köleril rida pettumusi ja teataval määral võrdumine rahvahulkade eluhuvidega. Reformistlik programm, mida Köler kaitses edasi 90-ndail aastail, ei peegelda aga enam rahvahulkade huve ja seepärast pole sellel ka rahva hulgas erilist poolehoidu.

Köler mõistis 1895.a. hästi eesti talurahva kihistumist ja selle enamiku proletariseerumist, mis sajandi lõpul oli võtnud suure ulatuse. Ta ei näe aga kehvtalurahva karjusest olukorrast muud väljapääsu, kui et vae keskvalitsus asuks tõsiselt Baltimade põliselanike huvide kaitsemisele, nii et nad saaksid võrdõiguslikult osa võtta kohalikust omavalitsusest ja kohtuasutuste tööst, millede klassiiseloost ta oli teadlik.

1 Русская старина, 1886, lk. 375-376 Tartu Ülikooli Raamatukogu

2 Sealsamas, lk. 376

Võime kindlalt öelda, et oma nõudmistega, mis olid sel ajal, tsaarivalitsuse metsiku surve tingimustes XIX sajandi teisel poolel, revolutsioonilised, väljendas Kõler töötava talupoja põhilisi seisukohti. Kõler toetas talurahva põhilisi nõudmisi esitades ja kaitstes talupoja revolutsioonilisi taotlusi. Kõleri järelejätnud kirjavahetusest ega muudest materjalidest ei selgu, kas ta on kordagi revolutsioonilisi ideid üles tõstnud või talurahvast agiteerinud ülestõusule, nagu seda tegi Tšernõševski. Kõler vastupidi rõhutas korduvalt seadustest kinnipidamist.

3. Joh. Köleri vaated rahvusküsimuses.

Selgelt avalduvad J. Köleri vaated rahvusküsimuses. Siin pooldas ta kõigi rahvaste ja rahvuste üheõiguslust, avaldades mõtet, et Eestimaa peab tulevikus kuuluma Vene riigikoosseisu. Isiklikult Köleril pole midagi saksa rahva vastu, kuid ta on Saksamaa riikliku korra põhimõtteline vastane. Ta kirjutas: "Mina ei ole mitte sakslaste vastaline kellede (hulgas) mul sõpru küllalt aga mina olen Preu-si militarismi vastu kes tahab kõiki Euroopa-i oma alla heita - Ma olen baltlaste vastaline kes oma erakasude pärast rahvast rõhuvad. Baltlased södivad igal sammul teiste vastu. Kas siis nüüd uue säadustega eestlased ei jõua neil vastu panna ja oma kasu eest seista? Kus siis vana eesti vaim? Eestlased oma loomu järel ei ole loodud võeraste tööloomad olla - eesti maa peab verevalamiseta jälle eestimaaks saama veheriigi kotka tiiva all."¹

Samu tulevikuperspektiive avaldas Köler ka teisel, kus ta kirjutas, "et Eesti-Liivi-Kuuramaa oma geograafia seisukoha järel Venemaa mereäär on siis saab igäuks aru et veneriigi valitsejad kellegi hinna eest ei tohi seda maad suurest venemaast lahutada lasta, se oleks veneriigi äraandmine. Selle järel võib igäuks otsustada, et kui Eestlased poleks sunnitud venemaaga ühe valitsuse all olema siis peaks nemad siiski kudas 1000 aastad tagasi nende Eesvanemad teinud venemaaga ühendust otsima."² Köler avaldas mõtet, et Venemaa astub alati Baltimaade rahvaste kaitseks välja, juhl kui Saksamaa peaks meile kallale tungima. "Berlinlased oma suure suuga," märkis Köler, "võivad ennast kiita nii palju kuimtahavad aga nemad saaksid ikki verise peaga välja aetud."³

Köler vaatas nõrdimusega rahvuslikule rõhumisele, mõistis õigesti hukka koloniaalset režiimi kapitalistlikes välis-

1 RKM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk. 1

2 RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin..., lk. 57

3 RKM EKLA, Köler 72:3 Baltlased, lk. 10

riikides. Oma käsikirjas "Baltlased" kirjutab "Köler:" "Vene riik on sellega suureks kaevanud et aravõedetud mitte orjaks ei tehtud - kudas Germanlaste viis - kudas lugu Iirimaaal - kudas India - mis on Amerikalased Indianlastega teinud kelle ma se olli?"¹

Köler esitab küsimuse: " Millest kasvas välja hiigelsuur vene riik?" Vastab: " Sellest, et võidetud rahvaid ei rõhutud venelaste poolt sakslaste kombel."

Köler oma kirjutistes tõi õigesti esile, millist laimukampaaniat tehakse Saksamaal Venemaa vastu. Seda kõike selleks, et õigustada maa vallutamist sakslaste poolt ja et Baltimaa tulevikus kuuluks Saksamaa koosseisu. "Venelased ei ole mitte maharõhkuja rahvas. Saksamaal on küllalt Baltlasi kes oma raamatutes kõik sugu vale Vene ja baltimaa üle kirjutavad nii ka et Eestlased kui Lätlased olla nii sammu Saksad kui teised ja venelaste vastu."¹ Venemaaga ühinemise mõtet on Köler korduvalt esile tõstnud. Ta nägi millisesse viletsusse jääks eesti rahvas, kui ta oleks ühendatud Saksamaaga. Tema olukorral võrduks koloniaalse režiimiga. Eesti rahvas oleks tagakiusamise objektiks, nagu seda on indiaanlased Ameerikas, jne. Siinjuures Köler ei leia väljapääsu olukorrast, ei näe, et koloniaalrahvad tulevikus võivad kätte võita endile vabaduse. Venemaaga ühinemise vajalikkus peegeldub ka järgmises tsitaadis: "... eestimaa kui ta Saksamaaga ühendatud saaks ta maa ostu teel sakstest aravõetud (kuidas poolakatega tehakse) ja eestlased peaksid Siberisse kui sinna vastuvõtatake väljarändama. Kui meele tuletame, mis häda õhtu poolsed rahvad on 700 a. jooksul eestlastel teinud aga mitte hommikupoolsed siis ei või küll üht ainust nii rumalat eestlast olla, kes seda sammu

1KM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk.10

KM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin.... lk.2

RKM EKLA, Köler 104:6, По БѢЛТИЙСКОМУ lk.46

ei sooviks mis tema ees vanemad tuhad aasta eest teinud on venelastega ühendatud õhtupoolsete rahvaste vastu kes need kõige suuremad söahimulised on."¹

Teisal avaldas Köler venelaste suhtumist eestlastesse: "Venelased ei taha muud midagi kui enestega ühe õiguse väriliseks tõsta sakste jalgealt. Tahaks nad sakste viisi tallata siis võiksid nemad seda ka sakste üle sest neil on se võimuses mitte sakstel."²

Köler tõi näiteid, kuidas eestlased koos venelastega XIII sajandil võitlesid sakslaste kui orjastajate vastu. "Juba vanal ajal on venelased eestlasi aidanud sakslaste vastu ... ja nüüd ... tahavad eestlasi (la) kõiki õigusi anda mis nendel enesel on - kõik kõrget ametit lahti mis saksad ialgi ei lubanud - eestlane saksa tahtmise järel pidida igaveseks nende orjaks jääma mis venelane oma jõuga pidi hoidma kui seda mitte siis tahavad meie maad söa tallermaaks teha!"³

Köler nägi kõige sõjakama riigina Kesk-Euroopas Saksamaad. Vene riik pooldab rahu. Ka tänapäevä on meie kodumaa rahu eest võitlevate jõudude eesotsas. Oma käsi kirjas "Isalik sõna" Köler kirjutas: "Kes rahu tahab se hoiab Prossia (Venemaa - O.V.) poole. Ka võime nendega sõbrustada 700 a. tüli järel kes söda tahavad ja viha ja vaenu venelaste vastu tõstavad kes Euroopas esimesed rahu rahvas?"⁴. Köler avaldas veelkord soovi, et "Veneriigiga ühes Eestimaa peab eestlaste maaks mitte Saksamaaks olema - saks peab mitte vere valamise tasumine olema - vaid eestlaste kõrgest õpetatud meeste kui põlluharijate töö läbi."⁵

1 RKM EKLA, Köler 14:4d. Isalik sõna, lk.10

2 RKM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk. 14

3 RKM EKLA, Köler 14-4b, Isalik sõna, lk.3

4 RKM EKLA, Köler 14:4n, Isalik sõna, lk.5

5 RKM EKLA, Köler 25:2. Märkmed: eestlastel, lk.1/6

Seega Köler oli igasuguse revolutsioonilise vägivalda ja sõja vastu. Veelkordselt Köleri rahuarmastust tõendab kasvõi seegi fakt, kui ta kirjutas, et "rahulik teena näis mulle ainukesel korraliku ja võimaliku teena, Venemaaga lähenemise teena, ma ei soovinud vägivalda vastandada vägivaldale."¹

Köler oli seisukohal, et sakslased, kes mõisate näol on maa endile haaranud, vaatavad sellele kui oma täielikule omandile. Köler kirjutas: "Imestamisväärne on, et ka piiritagust Baltimaad loetakse sakslaste omaks. Ebaõige on tunnista da balti mõisnikel eesti talupoegade maad oma isiklikuks maaks. Baltimaade sattumisel Vene ülevõimu alla, venelased ei omandanud eestlaste eromandit. Järelikult ei olnud eestlaste maade kinkimist saksa rüütlitele. Kõik see on seda kurvem, et eestlaste esivanemad *Neotoni eutopiide* järgi olid Vene riigi asutajad.

Köler viitas eesti talupoegade delegatsioonile 1881.a. tsaari juurde. "Aga tänapäeval eesti saatkond 1881.a. oma palves formuleeris üldise eestlastesoovi elada üht elu Venemaaga, ilma saksa sirmita."²

Köler oli hästi tuttav olukorraga Lätis. Ta tundis läti rahva rahvusliku liikumise juhte, olles nendega ka kirjavahetuses, mõistes kõigi sakslaste poolt alistatud rahvuste vabanemistaotlusi. Sakslastest peavad täielikult vabana ma ka Läti ja Leedu alad. Selline oli Köleri nõue. Ta kirjutas: "... Baltimaa oli Venemaa põlismaaks, kuid üleriiklikud huvid kindlalt nõuavad venelaste poolt nende ilmse poliitilise vea parandamist, s.o. - Baltimaade põliselanike vabastamist majanduslikust, aga seoses sellega muidugi ka sakslaste poliitilisest mõjust."³

1 Русская старина, 1886, lk.356

2 RKM EKLA, Köler, 15:1, Община lk.1/8 - 1/9

3 RKM EKLA, Köler, 15:1, sealsamas lk.1/12 (21)

Baltikumi rahvastel, eeskätt lätlastel ja eestlastel on ühine soov - vabaneda parunitest ja saada täielik võrdõiguslikkus koos teiste vene rahvastega.¹ Köler mõistis, et Eesti ja vene rahva sõprussidemed on igivanad. Ta nägi saksa mõisnike võimutsemist talupoegade üle õnnetusena rahvale. Eestlased oleksid pidanud liidus venelastega sakslased täielikult minema kihutama. "Ega venelased eestlaste vastu ei tulnud sõda tegema," kirjutas Köler, "vaid sakslaste vastu (Juttu on Vene-Liivi sõjast - O.V.). Iivani aeal said kõik sakste kantsid äralõhutud ed oleks eestlased sakste rõhu al kõik võimust ja mõistust kaotanud siis oleks nemad (eestlased - O.V.) venelastega ühte hoidnud aga mitte sakste seas södinud - niisama olli eesti rumalus et nemad ei mõistnud mitte venelastel meele tuletada et nemad piaksid eestlaste kui vanaaegse ^{vene} vae riigi esimesed liiget sakstest vabastama aga mitte suurema koorma alla panema kui rootslaste ajal."²

Köler ei näinud, et esimeseks kõige kõrgemaks mõisnikuks riigis on tsaar. Ta uskus naiivselt tsaari heatahtlikusesse, ei saanud aru sellest, et tsaar on mõisnikega ühel nõul. Köler arvas, et talupoegadel on vaja võidelda ainult mõisnike vastu, tsaari eest. Reformide teostamine oli seotud ajalooliselt väljakujunenud tingimustega. Vene tsaaridest on Köler taevani kiitnud ja ülistanud kolme Aleksandrit. Köler ütleb oma kõnes IV üldlaulupeo 1. päeval 1891.a. 15.juunil järgmist: "Baltmaa rahva õnn on, imelikul juhtumisel, Aleksandri nime külge köidetud... A.I kinnitas nõnda kui Riigi sääduseraamatus seisab kõik talukohad mis 1804 (aastal) Liivimaa talupoegade käes, nende ja nende pärijatele puutumatuks väitsemiseks ja pi-

1 RKM EKLA, Köler 104:6, По балтийскому,.... lk.42

2 RKM EKLA, Köler 14:4m, Isalik sõna, lk.1

damiseks... A.I päästis Baltimaarahvast orjapõlvest andis 23 mai k. 1816 senatil käsku: et maarahval antakse õigust maad asta omale ja pärijatel igaveseks valitsemiseks ja omandamiseks.¹ Köler ei näinud ette, et tsaarivalitsus on samuti rahvaste rõhujaja, kes püüab rahvaid ja rahvuseid lahutada üksteisest, ohutades selleks rahvuslikku vihavaenu. Seda tegi tsaarivalitsus revolutsioonilise liikumise kaevamise mõjul.

Mõisnikud tegid kõik võimaliku, et eestlasi tema liitlasest vene rahvast, lahutada. Tsaari reaktsioonilist venestamispoliitikat ettekäändena kasutades püüdsid mõisnikud igauht, kes võitles vene rahvale lähenemise eest, tempeldada venestajaks. See venestaja silt kleebiti külge kõigile, kes nõudsid parunite majandusliku ja poliitilise omavoli piiramist. See silt kleebiti külge ka Kölerile. Ka eesti kodanlus vaikides püüdis mööda minna Kölerist rahvusküsimuse lahendamise osas, sest antud juhul olid Köleri vaated täiesti vastuolus Eesti kodanliku valitsuse poliitikaga. Teatavasti Eesti kodanlus suhtus Nõukogude Liitu Balti riikidest kõige vaenulikumalt. Eesti kodanlus oli juba tsaari ajal seotud balti parunitega, võideldes hiljem parunitega koos bolševike vastu. Eesti kodanliku valitsuse aegsed Köleri vähesed biograafid teadsid uurimuste põhjal Köleri progressiivseid vaateid, kuid jätsid need käsitlemata või käsitlesid moonutatult. Üheks selliseks meheks oli M. Päss, kelle moonutustest oli eespool juttu.

1 RKM EKLA, Köler, 24:3, Kõne IV üldkoosoleku 1.päeval, lk.2

J. Köleri vaated hariduse, kunsti ja
usuküsimustes.

II pt.

1. J. Köler. Eesti hariduselust, keelest aja-
kirjandusest ja kohtukorraldusest.

Hoolimata balti parunite ja pastorite püüdest hoida eesti rahvast pimeduses ja kooli kasutada saksastamise eesmärgil, hakkas rahvakool alates 60-ndaist aastaist siiski rohkem arenema kui varem. Eesrindlikud kooliõpetajad, ühiskonnategelased ja talupojad võitlesid hariduse levitamise eest. Nõuti valla- ja kihelkonnakoolide vabastamist balti-saksa mõisnike ja pastorite mõju alt, vene keele, loodusteaduse, maateaduse ja ajaloo õpetamist.

J. Köler on tuntud venestamise ja saksastamise vastastase võitlejana. Köler nägi, et üheks ümberrahvustamise tähtsamaks vahendiks on võõrkeel koolides, samuti võõrkeelne kohus. Seepärast võitles ta eesti keele õiguste eest nii koolis kui ka kohtus. Eriti aktuaalne oli ta 60-ndaist aastaist alates eestikeelse keskkooli asutamise küsimus, mille ümber käis äge võitlus. Köler nõudis eestlastele emakeelset kooli. Et alatiseks kindlustada oma mõju, ülistasid mõisnikud ja pastorid igati balti-saksa kultuuri ja saksa keelt. Seda, kes rääkis saksa keelt, peeti talupojast kõrgemal seisvaks. Teda võis heal juhul vastu võtta tsunfti, ta võis saada sakste teenijaks. Selle tulemusena kasvas ja arenes eestis lai niigilopsakas kadakasakslaste kiht, kellel puudus rahvuslik tunne, aga ka enda isikuväärikus ning kellest peamiselt kujunes mõisnike agentuur eestlaste hulgas. Olles balti aadli poolt jalgatõugatavad, teenisid nad teda koeraliku alandlikkusega. Sääraseid kadakasaksu kasutasid mõisnikud ärkava rahvusliku tunde lämmatamiseks. Sama eesmärgi teenistusse rakendasid pastorid ja mõisnikud esimesed eestikeelsed algkoolid. Peale usuõpetuse oli

nendes koolides tähtsamaks õppeaineks saksa keel. Samal ajal püüti vene keele õppimist igati takistada ja halvustada. Kõik see teenis kindlat eesmärki - hoida ära eesti rahva lähenemist vene rahvale. Sellest näeme, milline sügav poliitiline ja majanduslik sisu oli küsimusel, kas õpetada koolis vene keelt või mitte. See ei olnud kaugeltki kitsas kooliküsimus sel ajal, nagu kodanlikud sulemehed on püüdnud näidata. Keeleküsimus koolides põhjustas terava poliitilise võitluse reaktsionääride ja eesti progressiivse intelligentsi vahel. Köler ei jäänud sellest võitlusest eemale, vaid võttis sellest algusest peale aktiivselt osa. Köler kirjutas: "Kange germaniseerimine sundis varsi terve-meelseid mehi vastu astuma. Kunas ma 1863 kodumaal käisin sain ma kooliõpetaja J. Adamsoni suust kuulda et rahva seas on mõtte käimas kudas nad sakste kooli eest asjata oma kallist raha kulutanud nende pojad aga mitte tarvilisi teadusi jäädavalt omandanud sellepärast nõuks võtnud keskmist eesti kooli asutada A(leksandri) nime all... Ma rõõmustasin selle ettevõtmise üle ja lubasin oma nõuga abiks olla."¹ Et Köler nõudis eestikeelset kooli ja vene keele õpetamist koolides selgub järgnevalt: "Opetus peab ses keeles olema mis laps mõistab. Külakeolis õpetagu eesti poegi vene keele murrega arjuma mis vana Meestlastel raske või koguni võimata ja õpetagu hästi vene keele raamatuid lugema et igauks kes tahab kodus kaugemal õpida võib. Saksakeel peab võimalikult kõrvale heidetud sest et saksakeele läbi venemaa vastalist poliitikat neetakse. Meestlasi ise kõige jõu tahavad venekeelt õpida."² Teises kirjutises Köler jätkab sama mõtet: "Vene keelt võimalikult õppida.... on hädaste tarvis ma näen sagedaste kui eesti mees pealinna tuleb ja midagi toi-

1 RKM EKLA, Köler 14:4, Isalik mõna (Uus aeg), lk.13-14

2 RKM EKLA, Köler 86:70, Lugeja ei leia siin...., lk.39-40

metada ei mõista mis hädas ta siis on mis pärast Eestlane peab rumalam olema ja mitte venekeelt õppima."¹

Kirjutises "Eesti rüütliid" loeme, "et küla koolides õpetus ses keeles saaks mis lapsed mõistavad - selle juures on tarvis vene keelt õppida. Kõige tarvilisem hästi valju häälega lugeda, et väljarääkimise pärast raske ei oleks."²

Köler näitas ka, et kehtiv kohtukord on mõnes suhtes isegi halvem, kui endine kohtukord, sest vana seaduses oli ette nähtud, et kohtunik peab pooltele nende õigused teatavaks tegema. Köler teeb kokkuvõtte kehtestatud kohtukorrast " Sellepärast on niisugusel inimesel, kes seadust ei tunne, nagu eriti liht-talumehel, kellel ka mingit võimalust ei ole advokaati võtta, väga raske õigust saada, samal ajal kui elukutseline ülekohtune protsessija end alati aidata oskab. See uuendus võetakse talurahva poolt vastu kui üldiselt väga kahjulik tema huvidele."³

Köler oli juba 60-ndail aastail tuline eesti õppekeelega kooli pooldaja. Sel ajal vähesed sõndasid sellist mõtet avaldada. Kölerile oli selge, et niisuguste koolide asutamisest ei tule midagi välja, kus puuduvad õpetajad ja raamatud. Kui J. Hurt soovis, et Aleksandrikool poleks midagi muud kui lihtne põllutöökool, siis võitles Köler ägedalt selle vastu. Hurt ja teised saksameelsed pastoriid Jürman, Eisenschmidt ja kooliõpetaja Blumberg koolide kuraatorit mõjutada, väites, et eestikeelsel keskkoolil ei ole õpperaamatuid, rääkimata õpetajaist. Sellele väitele vastas Köler: " Mina oma poolt olen segsast peakomitee meele tuletanud et tarvis kooliõpetajaid koolitada kui ka kooliraamatuid kirjutada aga minu ettepanek ei läinud läbi

1 RKM EKLA, Köler 25:1 Köleri märkmed vene keele õppimise vajadusest, lk. 1-2

2 RKM EKLA, Köler, 14:41, Isalik sõna (Eesti rüütliid), lk. 12

3. RKM EKLA, Köler 72:4 Bemerkungen über die Gerichtspraxis in den Ostseeprovinzen nach Einführung der Justizreform lk. 3

baltivaimuga täidetud komitee liigete enamuse pärast."¹

Köler oli Aleksandrikooli asutamisel nõu ja jõuga abiks. Ta arvas, et luba ei tule taotleda mitte sakslaselt, vaid venelastelt. Oma kirjas 3. aprillil 1864. a. Köler kirjutas: "Üleüldiselt on ometi koolile, kooliõpetajatele ja kasvandikkudele palju parem, kui kool õigused saab, mis ainult ministeerium anda võib ja mille andmist sakslased näha ei tahaks."²

Peamiselt J. Köleri kaasabil saadigi tsaarilt luba kooli heaks üleriiklikku rahakorjandust korraldada.

Köler tõi näiteid, kuidas võitles Kreutzwald Aleksandri kooli eest. Kreutzwaldi teisele kirjale kooli asutamise kohta vastasid sakslased: "Teil ei ole kooli ülalpidamiseks raha, sellepärast ei või luba saada."³

Eesti Aleksandrikooli rajamiseks hangiti luba Peterburist Köleri nõudel. Luba saadi 14. augustil 1869. a. Juhtiva keskusena Tartus loodi peakomitee. Seejärel loodi paljudes linnades abikomiteed, sealhulgas ka Riias. Köler oli pidevas kirjavahetuses asutatava kooli küsimuses. Otsest kohapeal ta tööst osa ei võtnud. Köler on kirjutanud, et Aleksandrikoolist teadis ta kirjade põhjal.⁴ Köler näitas, kuidas baltlased on kooli asutamise vastu. Köler esitas küsimuse: "Mis põhjavad Baltlased? Võimust Eesti rahva üle mis rumalaks peab hoitud saama.... Baltlased tahavad Aleksandri kooli raha aga mitte A(leksandri) kooli mis nemed avalikult ei jõudnud maha suruda salaja vale põhjukirja läbi. Kui ka se korda ei läinud siis laimasid Riigivalitsuse ees A(leksandri) kooli asutajaid mässajateks, et asja kaotada."⁵

1 RKM EKLA, Köler, 14:4A, Isalik sõna (Uus aeg) lk. 24

2 J. Köleri kiri J. Hurdale 3. IV. 1864. a. Eesti kirjandus, Tartu, 1911, lk. 29

3 RKM EKLA, Köler, 86:70 Lugeja ei leia siin.... lk. 17

4 Pygocka omap a, 1866, lk. 368-369

5 RKM EKLA Köler, 72:3, Baltlased, lk. 11

Sakalaste poole olid üle läinud Hurt, Eisenschmidt, Jannsen, Jürman jt. Köler kirjutas, et need "baltlased katsuga musta abinõudega (kui vale kaebdustega) et eestlased mitte kõrgemat haridust ega eesti keeles kui Riigikeeles ei saa."¹

Köler põhjendas kõrgema hariduse vajalikkust eestlastele. Ta kirjutas: "Mina tahan, et eestlastel süüa Hurtlased et Baltlastel süüa oleks Mina tahan et eestlased kõrgema haridusega ennast vabaks teeks."² Järeldus: sakslaste käes olevad ametikohad peavad hariduse omandanud eestlased endile haarama, suruma sakslasi järk-järgult tahaplaanile. Köler astus siinjuures ka terava kriitkaga välja saksameelsete eestlaste vastu. Toon siinjuures veel mõningaid näiteid, mis kinnitavad, et Köler polnud kõikuvatel seisukohtadel hariduselu küsimustes. Köler oli järjekindel eesti keele eest võitleja meie kultuuriajalooos. "Ka ei saa lapsed võeras keeles õpetuses selged aru ja sellepärast on kõik, mis koolis raske kulu ja suure vaevaga õpetatud, kodumajas varsi ära unetatud."³ Köler näitas, kuidas sakslased on nii ühes kui ka teises keeles õpetamise vastu. "Mitte vene ega saksa keelt mis eestlastel kõige tarvilisem ei tahta kristlased kui baltlased. Saklased ei taha eesti kõrgemat haridust mis pärast nad Alek. (sandri) kooli kui keskmist (reaalkooli) ära kaotasivad. Nad tahavad et rahvas rumalaks jääks pastoritel niita. Saksa pastoriid katsusid germaniseerida kui seda ei saanud sai keeltud siin ka kihelkonna koolid puruks."⁴

Köler paljastas sakslasi kui "töelisi kultuuritööjaid". Ta kirjutas: "Mina tahan, et eesti keelt koolides haritakse seda tahavad baltlased (mõtleb siin eesti soost "baltlasi - O.V.)aga ka vahe on see et mina tahan eesti keelt et

1 RKM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk.11

2 RKM EKLA, Köler 25:4, Joh. Köleri märkmed, lk.17/20

3 RKM EKLA, Köler 66:70, Lugeja ei leia siin.... lk.16

4 RKM EKLA, Köler 25:4, Joh. Köleri märkmed, lk.1

teist keelt ei või asemel panda vähe koolitud inimesed võivad üksi sēs keeles kõrgemat haridust saada mis nad mõistavad - võeras keeles õppimine tarvitab palju aastaid kõrgemates koolides. Baltlased tahavad mitte kõrgemat haridust vaid et eestlased rumalaks niitjaks lambaks jääksid."¹

Köler pooldas rahvale üldhariduse andmist, mis peab olema küllalt kõrge. Samuti oli Köler semstvo pool-
daja, sest see piiraks saksa omavalitsust. See vade kajas-
tus artiklis "Venelaste ja baltlaste vahe", kus Köler kir-
jutas: "Balti saksa on terve leib eestlaste käest võt-
nud. Mina tahan et veikse põlluharijate seas nii suurt
haridust leida et nad ise oma intressi eest jõuavad seis-
ta tuleva semstvo peal."²

Baltlased ei toetanud mingil määral eestlaste
hariduse saamist, võideldes kõigi vahenditega selle vastu.
Sest oli ju rumalamat rahvast kergem vaes hoida. Köler
märkis selle kohta järgmist: "Baltlased ei annud raha
kooliõpetajaid koolida ega raamatute tarvis."³ Vastupi-
di "Aleksandrikooli heaks "venelased on umbes 10+(uhat)
rubla ohvertanud saksa midagi."⁴

Köler vätitles kirglikult saksastamise vastu. Ta
kirjutas: "... Pastorid olland oma kihelkonna koolidega kõi-
ge suuremad eesti keele äravõtjad. Ja mis tarvis? Oleks
nad lihtlabaselt tahtnud kõrgemat haridust rahvale anda
siis oleks neil 700 aasta jooksul küll seks aega olnud."⁵

Ühtlasi rõhutab ta ikka, et pastorid ja parunid
on igal viisil püüdnud eestlasi vene kultuurist ja rah-
vast eemal hoida. Köleri lepitamatus baltlaste poole üle-

1 RKM KLA, Köler 14:4, Isalik sõna (Eesti keel), lk.7

2 RKM EKLA, Köler 14:4 Isalik sõna, p.8 (venelaste ja balt-
laste vahe), lk.2

3 Sealsamas, lk.2

4 RKM EKLA Köler 72:6 Liivimaa talurahva..., lk.11

5 RKM EKLA, Köler 14:4, Isalik sõna, p.4 (uus aeg) lk.12

läänud eestlaste suhtes peegeldus tema märkmetes." Kunas ke skmist koolist läbi käinud mehi, küllalt eesti maal olemas siis ei ole enam tarvis põllumeeste seltsides võerast presidentides valida (Köler vihjas J. Hurdale - O.V.) kes oma ärakasu pärast vale nõu annavad, - kudas A. koolil otsa teha."¹ Köler avaldas arvamust, et "tulvik on selle käes kes ise künnab aga tal peab kõrgem koolitud."²

Sakslased tegid suuri takistusi Aleksandrikooli asutamiseks, mistõttu ajajooksul toimus ka äkiline murrang raha laekumises. Sel puhul kirjutab Köler: " Saksa ... ei lubanud eesti keelt kõrgeks harida määletame kudas nad Aleksandri kooli vastu södisid ja viimati judaste läbi maha surusid eestlased isi ka lasksid neist judastest petta ja hirmutada, venelased võtta A. kooli raha ära ja eestlased ei annud enam eesti keele kõrgema hariduse eest oma kopikuid, kool pidi veikseks jääma."³

Mõisnikud takistasid just sellepärast eestlaste kultuurilist arengemist, et neid oleks kergem eksploateerida, vene keele mitteoskamine pidi aga ära hoidma eesti ja vene rahva lähenemise.

Köler ei olnud hariduse alal mitte ainult eesti keele eest võitleja, vaid ka võitleja uue kirjakeele eest. Selles suhtes oli Köler ise eskujuks. Temalt järelejäanud eestikeelsed käsikirjad on kirjutatud kõik uues kirjaviisis. 1865.a. 1. juunil kirjutab Köler Hurdale: " Kui midagi Eesti keeles ei saa õpetada, siis peab see Vene keeles sündima, milgi tingimusel ei tohi Saksa keelele suuremaid õigusi anda kui Vene keelele. Minu arvates ei ole teist teed, et kõik õpetus peab - nii hästi kui see läheb - rahvakeeles sündima, ja kodi-õpetajad teevad hästi kui nad uuestiloodud Soome teaduslikud

1 RKM EKLA, Köler 25:4, Joh. Köleri märkmed, lk. 2/2

2 Sealsamas, lk. 12/17

3 RKM EKLA, Köler 14:4x Isalik sõna (Venelaste ja baltlaste vahe), lk. 3

sõnad tarvitusele võtavad, mis tulevikus üleüldse Soome tööde tõlkimist Eesti keelde kergendab. Juba sel põhjusel üksi tuleb uemat kirjaviisi vanemast paremaks pidada ja ei pea end mitte laiskadest külakoolmeistritest eksitada laskma. Mida aga meie kirjaviisi maksmapanemisse puutub, siis peab see võimalust mööda varsti sündima."¹

Seega Köler soovitas laenata uusi sõnu soome keelest, ühtlasi ette nähes, et see võiks tulevikus kergendada soomekeelsete kirjatööde tõlkimist eesti keelde.

C.R. Jakobsoni käsitluses sai sellest päevkorda kerkinud keeleküsimusest peagi kultuurpoliitiline programm. Pooldades eesti keeles uut kirjaviisi, hakkas Jakobson seda käsitlema lihtsa vahendina eestlaste ja soomlaste kultuurilisel lähenemisel. Köleri õhutusel kirjutas Hurt traktaadi "Lühike juhatus õigestikirjutamisest." Ka Eesti ajaloo uurimiseks sai Hurt esimese tööke tõenäoliselt Kölerilt, kes talle korduvalt kirjutas, et oleks vaja inimest, kes selle asja tõsiselt käsile võtaks, kuna neil olevat Peterburis selleks otstarbeks isegi väike kapital kogutud.

Köler on arvamusel, et uus kirjaviis tuleks võimalikult kiiresti kehtestada. Uue kirjaviisi eeliseid vanaga tuleks igati propageerida. "Mis aga uue kirjaviisi maksmapanemisse puutub," kirjutab Köler, "siis peab see võimalust mööda varsti sündima, sest juba nüüd tähendatakse selle asjaolu kui suure takistuse peale, et vanas kirjaviisis kirjutatud Eesti raamatuid olemas on ja minu lootuse järele peab kirjade arv lähedas tulevikus kahekordseks tõusma, mis asja pärast ainult raskendab. Enne peab Postimehes selgeks tehtama, et vana kirjaviis halb on, ja pärast läbi räägitama, kuidas uus olema peab, et ta mitte ainult loomulikult õige ei ole vaid ka kirjutamisel ja trükkimisel voolavaks

¹ J. Köleri kiri J. Hurdale, 1. juuni 1865, Eesti Kirjandus, Tartu, 1911, lk. 137.

saab, - nii segavad mind näit. sagedasti ettetulevad täis-
häälikud kahekordse i asemel soovitaksin ma ainult kahekord-
set pead, näit. Mi¹na.*¹

1865.a. olid Köler ja Hurt tihedas kirjavahetuses, aru-
tades eesti hariduselu probleeme. Hurt kirjutas 9.juulil,
1865.a. Kölerile kirja, kus ta igatitootas Kölerit. uue kir-
javiisi küsimustes, Hurt kirjutas: "Rahulolematust praeguse
talurahvaseadusega põhjendatakse harilikult uue õigekirjutu-
sega. Et raamat õigekirjutuses on kirjutatud, sellepärast
on ta raskesti arusaadav või arusaamata. Originaal on kohma-
kas.*² Uut kirjaviisi tuleb propageerida rahva keskel, õpeta-
da neid aru saama uuest kirjutusviisist. Selline on Köleri
nõue. Köler juurdles küsimuse kallal kuidas propageerida
rahva keskel uut kirjaviisi. Oma kirjas 9.juulist 1865.a.
Köler kirjutas Hurdale: "Kõige parem oleks muidugi ajaleh-
tedes ja broschüürides uue õigekirjutuse kasu selgeks teha.
Vahest tuleks nendes artiklites just vana õigekirjutust
uuest kohasemaks pidada, sest siis ei saaks kõvapead (Dick-
köpre) juba kirjaviisi läbi algusest saadik artikli vastu
ärritatuks. Et mitte rohkem hääli uue kirjaviisi poolt väl-
ja ei ole astunud, tuleb küll sellest, et vähesed selles nii
tugevad on, et nad heade tagajärgedega selle poolt vaielda
võiksid. Suurem osa peab küll pastorige mõju all püüa juure
jäama.*³

Köler oli nõrduud, kui J.V. Jannsen koos oma aja-
lehega "Eesti Postimees" sattus sakslaste sõiduvette. J.V.
Jannsen keeldus avaldamast radikaalsemaid artikleid, või kui
avaldabki, siis jättis neist välja palju ja lasas omalt poolt
pehmemdavaid kommentaare lisaks, mis muidugi tulid asjale

1 J.Köleri kiri J.Hurdale 1.jaanil 1865.a.Eesti kirjandus
1911, lk.137.

2.J.Hurda kiri J.Kölerile 9.juulist 1865.a. Eesti kirjandus,
Tartu, 1911, lk.138

3 J.Köleri kiri J.Hurdale 9.juulist 1865 Eesti kirjandus,
Tartu, 1911, lk.141

kahjuks. Seepärast tahes-tahtmata tekkis eesti rahvusline huvide eest võitlejail mõte asutada oma ajaleht, kus võiks täielikult oma mõtteid valdada. Vaevalt oli J.V. Jannsen paar kuud Tartus oma "Eesti Postimeest" välja annud, kui juba Köler kirjutas 25.veebruaril 1864.a. Hurdale: "Häda pärast oleks vaja siin (Peterburis - O.V.) üht lehte välja anda, sest meie leiame enese lootustes Eesti Postimehe konta väga petetud. Muidugi ei ole mitte ainult tsensor süüdi, toimetaja peaks oma kirjutisi paremini välja valima ja lehte mitte usuliste manitsustega, juttudega jne. täitma, need peaksid pappidele ja köstritele jäetama. Leht peab ilmalikkudes asjades õpetlik olema ja mitte täis igavest moraali, nagu värsketele koolijätsidele. Kas ei ole siis tuhandeid huvitavamaid asju rahvale Soomemaalt ja Venemaalt, mille asemel, et taani asja täiesti fanaatiliselt saksa seisukohast valgustada. Üleüldse vaatab Jannsen peaaegu kõige peale värvitud Saksa prilli läbi, kahju! väga kahju!...

Ma võin otse tulivihaseks saada, kui igas ajalehe kirjatrukis vähemalt kolmveerandit usulikku on, vaene eesti köht on sellest ammu täis, kui ta aga ainult üksi sellest elada võiks ja muud midagi ei tarvitaks."¹ Sellega on Köleri poolt antud Eesti rahvaliku ajalehe peamised suunad ja eesmärk: valgustada tõetruult rahvast tähtsamatest naise- kui valissündmustest, olla rahva huvide teenistuses.

Eriti ärritas Kölerit Jannseni ajalehe liigne usuline moraalitsemine ja saksameelne orientatsioon. Sel ajal oli Hurt veel Köleriga ühel seisukohal. Ta kirjutas Kölerile: "Ka mina kahetsen, et hra Jannsen kõik neid märguandmisi ja õpetusi, mis temale antud, tähele ei pannud ja vanades rööbastes edasi sõidab. Tema vägatsevad sõnaköli nad ei meeldi mulle sugugi. Uus rahvaleht oleks soovitav ja mind röömustas kuulda, et toetust on teada saada."²

1 J.Köleri kiri J.Hurdale 27.veebruarist 1864.a..Tartu, 1910. lk.434

2 J.Hurt J.Kölerile 13.III.1869, Eesti kirjandus, Tartu 1910 lk.455

60-ndail aastail teostati Poolas talupoegadele soodne maareform. Köleri kirjadedst Hurdale selgub, millist tohutut mõju on talle avaldanud pealinna tsaarile "armu" eest tänu avaldama tulnud poola talupoegade pidulik vastuvõtt keisri poolt. Arvatavasti lootis ka Köler talurahvale Eestis samasugust "armu". Köler kirjutas Hurdale: " Väga kasulik oleks nüüd, et Jannsen Poola talupoegade saadikute pidulikust vastuvõtmisest keisri juures, kui ka nende auks antud söömaajast, kus keisri majesteet ise juures oli, Eesti Postimehes kirjeldusi tooks. Jannsen võib saada ka igast Peterburi leida ja tarvitseks ainult ümber panna, kui tal aga niisuguste uudiste jaoks lusti oleks, aga tema annab armsamini sakslastele Eesti keele eralehe välja, mõne telegrammi preislaste võidusõnumiga, mida eestlased nõnda sama hästi nädal hiljem oleksivad lugeda võinud ja millega midagi kaotatud ei oleks, kui eestlased seda sugugi teada ei saaks. Oh, et ometi siin palju kirjaoskavaid isamaalasi oleks, et meie soovitud leht ilmuda võiks!"¹

Köleri arvates eesti ajaleht peab olema "ilmalikkudes asjades õpetlik" ja tooma "huvitavaid asju Soome- ja Venemaal".²

Ajalehe väljaandmise mõtet Peterburis toetas agaralt Hurt. Köler kirjutas: " Rõõmustab mind väga kuulda, et ka Teie tulevase uue lehe juures, mida väga, väga vaja on, kaasa aidata tahate, sest et nagu näha Jannsenil hea tahtmine puudub meie rahvale mees olla."³

Kõige teravamaks jäi radikaalsema eesti poliitilise häälkandja küsimus J.Kölerile, kes oma kirjades Hurdale ikka ja jälle selle juurde tagasi tuli. Eesti poliitiline ajaleht pidi olema rahva kasvataja ja julgustaja. See nõudmine kujunes

1. Köleri kiri Hurdale 14.IV.1864.a. Tartu 1911.a., lk.31

2 Köleri kiri Hurdale 17.III.1864.a. Eesti kirjandus, Tartu 1911. lk.28

3 J.Köler J.Hurdale 25.II.1864. Eesti kirjandus, 1910, lk.454.

Köleril üha tugevamaks ja selgemaks. Sellega seoses Köler nägi rahva aktiivsemas eneseavalduses abinõu, millega tõmmata keskvalitsuse suuremat tähelepanu Baltimaail valitsevaile oludele ja anda Peterburi võimudele tõuget vajalike reformide suunas. Neid mõtteid avaldas Köler korduvalt 1864.a. kevadel.¹ Kuid oodatud ajaleht ei saanud võimudelt ilmumisluba peamiselt saksa parunite vastuseisu tõttu.

Radikaalse eesti ajalehe mõte ei annud Kölerile kaua aega rahu. Talle oli eeskujuks Kr.Valdemari lätikeelne ajaleht "Peterburgas Avises", mis hakkas ilmuma 1862.a. Köler viiski asja niikaugele, et Jakobson 1878.a. pärast korduvaid taotlusi sai loa "Sakala" väljaandmiseks. Kui "Sakala" ilmuma hakkas oli Köler Jakobsonile nii nõu kui ka rahaga abiks.

Köleri kirjast C.R. Jakobsonile selgub, et Köler on püüdnud hinnangut anda kaasaegsele eesti ajakirjandusele. Ta kirjutab: "Mul on vene ajalehtede jaoks kirjatöö valmis; ma ei tea aga, missugusele ajalehele ma ta pean saatma. Kirjatöö kõneleb "Eesti ajakirjanduse iseloomust." See kirjutus avab nimelt venelaste silmad meie pastorite ja nende Noor-Saksa püüete kohta. Ma näitan nende endi kirjade põhjal, et nad mitte ainult Saksamaa poole ei püüa, vaid ka Saksa keisrit ainsaks õigeks ülemuseks peavad. Eesti keeles on selle erakonna häälekandja "Eesti Postimees". Teine erakond aga tahab ühenduse teha Venemaaga ja tunnistab Vene keisrit õigeks ülemuseks. See on Eesti rahvuslik erakond, kelle häälekandjaks on "Sakala"."²

Köler rõhutas vajadust koostada eesti ajaloo raamat. Kirjas Hurdale Köler märkis " et rahva vaimu natuke äratada

1 J.Köler J.Hurdale 17.III.3.IV ja 14.IV 1864. Eesti kirjandus, 1911 lk.27-31

2 J.Köleri kiri C.R.Jakobsonile 24.IX 1879.a.Eesti kirjandus, Tartu 1913, lk.30

on neli meest (Karell, Russov, Berendhof ja mina) arvamisega jõudnud, et isamaa ajalugu kõige rohkem tarvis läheb. Kui Teie nüüd teatada võiksite, kes võiks vaeva oma peale võtta, igapäevale arusaadavat ja, kui võimalik, õige lühikest ajalugu kirjutada, siis andke seda mulle ometi teada. ... peab ajalugu varsti kirjutatud olema. Siinsest tsensurist viime meie selle juba läbi. Jas oleks häda korral Jannsen valmis rahvalikku keelt ümberõiguseks tegema, kui eeltöö teise tehtud on? Mul on nü Russovit sundida, kui kedagi teist ei leidu." ¹

1868.a. teostati Eestis politseireform, millega kaotati vanad haagi- ja sillakohtud. Need asendati politseiasutustega, mille ametnikud nimetati valitsusväimude poolt. Mõningate kärpimistega kehtestati 1869.a. kohtureform. Võrreldes senini Baltimaail kehtinud pärisorjusliku kohtukorraldusega oli see sammuks edasi. Asutati ülemtalurahvakohus, rahukohus, rahukogu ja kubermangu ringkonnakohus. Kohtunikud nimetas siin erinevalt sisekubermangudest otse kohtuminister, vandemehed puudusid täiesti. Endistest kohtutest jäi mõningate muudatustega püsima vallakohus, mille liikmed kinnitas metisse rahukogu. Asutati talurahvaasjade komissaride amet. Komissarid nimetati siseministri poolt ja nende ülesandeks oli järelvalve agraarseaduste täitmise ja valla omavalitsuste tegevuse üle.

80-ndate aastate keskpaiku hakkas tsaarivalitsus Eesti ja Läti alal teostama aktiivset venestuspoliitikat, püüdes selleks ära kasutada ametiasutusi, kooli ja veneõigeusu kirikut. 1865.a. algas vene keele kui ainukesena ametliku keele sisseviimine asutustesse. Järgmisel aastal, s.o.

1. J. Köleri kiri J. Hurdale 31. XII. 1869.a. Eesti kirjandus, Tartu 1911, lk. 185-186

1886.a., allutati kõik koolid rahvaharidusministeeriumile ja järk-järgult viidi kogu õpetus algkoolidest kuni ülikooli- ni vene keelde. Kooliõpetajaiks, kohtunikeks, politseini- keks ja teisteks ametnikeks hakati määrama umbkeelseid ve- nelasi. Aktiivselt hakati levitama vene-õigeuskku. Tsaariva- litsus tegi seda kõike reaktsioonilise eesmärgiga, et eesti ja läti rahvast venestada. Köler astus kohe välja sellise tsaarivalitsuse poliitika vastu. Ta nägi selle reformi reakt- sioonilist olemust. Kui Köler pooldas vene keele õppimist koolides, siis mitte ialgi vene keelt ametiasutustes, eri- ti kohtuorganeis. Et emakeel kohtus vajalik on, loeme kir- jutises "Tuttav asi"..... kohus on puuduline kui inimene kohtu keelt ei mõista, saksi kes õiguse asemel eestlastele vitsa mõistsid ei võinud jääda ja eestlasi ei, olnud kes sakste asemel oleks võinud kohtunikute ametit täita."¹

Köler ei nõudnu² mitte ainult suulist asjaajamist kohtutes eesti keeles, vaid ka protokollimist. Kohtute tege- vus leidis üksikasjalist analüüsimist Köleri käsikirjades. Eespool toodud mõtet kordas Köler ka järgmises tsitaadis: "Peamine kahju seisab nimelt selles, et kohtuprotsessid toimuvad eranditult vene keeles, mida rahva lä mass ei os- ka, niisama nagu kohtuametnikud rahva keelt ei tunne. Mõis- tus küsib juba: kuidas saab kohtunik, olgu ta kuitahes an- dekas ja õiglane inimene õiglast otsust teha, kui ta ise kohtualusest ja kohtualuse temast aru ei saa."² Köler kir- jutab, et venekeelne kohus teeb vaese rikka vastu protsessi- mise võimatuks, võideldes siinjuures kehvatalurahva huvide eest. "Mis puutub tsiviilprotsessi ringkonnakohtus," mär- kis Köler," siis suudab niisugust protsessi ainult jõukas inimene algatada, vaene aga ei või sellele mõeldagi, kuigi tal ka täielikult õigus võib olla... Kui vaesel talupojal

¹ RKM EKLA, Köler 14:4j Isalik sõna (Tuttav asi) lk.7-8

² RKM EKLA, Köler, 72:4 Bemerkungen über die Gerichtspraxis in den Ostseeprovinzen nach Einführung der Justizreform, lk.1

vanas kohtus aadliku vastu oli võimatu protsessida, siis praegu on vaese protsessimine rikka vastu veelgi võimatum."¹

Köler ei võidelnud mitte ainult eestikeelse kohtu eest, vaid nõuab ka kõigi vanade igandite kõrvaldamist ja talupojale õigust isiklikult tsiviilasjus kohtus esineda, mitte aga ainult vannutatud advokaadi kaudu. Samas Köler märkis: "Et alam rahvas, nimelt kehvad talupojad, kes ainult oma emakeelt oskavad, olemasoleva kohtukorraga neile sellest tekkivate ainelistest kaotustest tõttu raha ei ole, saab siin toodud põhjustest mõistetavaks."²

Köler oli seega järjekindel võitleja eesti keele eest koolis ja ametiasutustes, saksastamise ja venestamise vastane, rahvaharidusliku taseme tõstmise eest võitleja ja ühtlasi eesti rahvaliku ajalehe eest võitleja.

1 RKM EKLA, Köler 72:4, Bemerkungen über die Gerichtspraxis in den Ostseeprovinzen nach Einführung der Justizreform. lk.2

2 Sealsamas. lk.3

2. J. Köleri vaated kunstiküsimuses,

Peterburi Kunstide Akadeemia, kus õppis Köler, oli reaktsooniline kroonu õppeasutus, mis teenis aadliühiskonna huve ja juurutas oma õpilastesse eluvöörast idealistlikku kunstikäsitlust. Akadeemias ja ametlikus kunstis domineeris pseudoklassitsism, mis nõudis kunstiteostes eeskätt ajaloolise või mütoloogilise ainekogu kujutamist ja vormikäsitluses antiik- ja renessanskunsti eeskujude jälgimist. Selline tegelikusest irdunud kunstilooming vastas valitseva klassi ladviku maitsele, kuid jättis laiad rahvahulgad külmaks. Teisest küljest oli akadeemia tsaari-Venemaa üheks demokraatlikumaks õppeasutuseks, sest akadeemiasse astus väljakujunenud maailmavaatega õpilasi. Viirased püstitasi kunstile uusi eesmärke ja ülesandeid. Reaktsooniline kunst jättis Köleri loomingule teatud jälge. Olles 5 aastat välismaal, tutvus Köler Lääne-Euroopa kunstnikega ja nende loominguga. Välismaal olles hakkas klassistlik käsitlus Köleri kunstis taanduma, saavastu tugevnes romantiline külg. Tänu otsesele ja süvendatud looduse vaatlusele hakkas esile kerkima koguni teatud realistlik joon.

Köler püüdis anda oma kunsti rahva huvide teenistusse. Välismaalt Peterburi jõudes hakkas ta mõtlema kohalike olude üle. Oma biograafias märkis Köler: "Kas tõesti küsisin ma endalt, peab kunst teenindama ainult kunstieesmärke, - miks mitte kasutada teda idee koondamiseks, kui kõige näitlikumat edasiandmise vahendit?"¹

Välismaal sai Köler aru kunsti ülesannetest. Ta kirjutas: "Mitte siis ega hiljem ei tekkinud mul soovi kopeerida mingitelt piltidelt, kui ma leidsin, et loodus on kõige parem õpetaja. Mulle näis, et kunstniku esimeseks ülesandeks peab olema suurima lihtsuse ja tõe saavutamine..."²

1. Пыцкого чина, 1886, lk. 358

2. Sealsamas, lk. 344.

Kui Köler välismaalt tagasi tuli, oli vene kunstis tekkimas otsustav pööre: uus realistlik kunstikäsitlus oli ka Venemaal hakanud küpsema ja tormilise jõuga esile kerkima, endale eluõigust nõudes. Nii hakkab Vene kunst jagunema kahte leeri. Ühele poole jäävad akadeemia traditsioonidele truud kunstnikud, Need kunstnikud - klassitsistlik-romantilised idealistid lähtuvad kõik peamiselt Brüllovist. Teise suunda kuuluvad realistid, kelle lipukirjaks oli oma ümbritseva elu idealiseerimata kujutamine. Väga suurel määral nägid nad kunstis reiva võitluseks vene elu pahede vastu. 1863.a. lahkus akadeemiast grupp noori kunstnikke protestiks akadeemia lõppvõistluse vananenud tingimuste vastu ja asutasid nn. Kunstnikkude Artelli, mille liikmed elasid ja töötasid koos. Artell lagunes mõne aasta pärast. Ideelise realismi tõsiseks kandjaks ja levitajaks sai 1870.a. asutatud Rändnäituse Sõprusühing. Venekeelse nimetuse Товарищество передвижнõх воставок järgi hakati selle ühingu liikmeid nimetama передвижнõikuteks. Ühing seadis endale ülesandeks tutvustada kunstiga ka vene provintsi.

Peredvižnikutesse suhtus Köler eitavalt. Ta nähtavasti ei saanud aru nende realismitaotlustest, kuigi Köleril esinesid segi realismi ja romantismi sugemed. Uue suuna esindajad tungisid ka akadeemiasse. Köler näitas neid kunstiküsimuste madalal seisvaina. "Uue Kunstide Akadeemia," kirjutas Köler, "võimalt omab õigust nimetada tõeliseks kunsti akadeemiaks sellepärast, et kõikjal akadeemia tegelikud liikmed tegelevad oma teaduse erialaga või kunstiga, mida me ei näe uue Kunstide Akadeemia juures. Endine akadeemia vaatas laialt kunstile, hinnates kõike head, reaalselt või ideaalselt suunda vastupidi uuele akadeemia koosseisule, kes on väljunud peredvižnikute egoistlikust suletud ringist ühekülgselt ja galastamatult jälitavad kõike, mis pole kooskõlas nende vaadetega ja hvidega. Nii näit. peredvižnikud valitsedes akadeemiat võtsid ka tema saalid oma kitsa ringi näitusteks."¹

¹ RKM EKLA, Köler 25:70, Kunstist (v.k.), lk.4/33

Peterburi Kunstide Akadeemia uut juhtkonda vanaga võrreldes Köler nägi neis tagasiminekut. "Praegused juhid on märksa kõrgemad endistest professoritest. Aga mis on uus akadeemia, keegi ei saa aru."¹

Köler kui väljapaistev maalikunstnik ei jätnud rahva õigusetut olukorda kajastamata ka maalikunstis. Ta astus ka siin välja sakslaste võimutsemise vastu. Üheks tähelepanuväärsemaks maaliks on Köleril "Arkamine nõidusest." Selle maaliga tahtis Köler näidata eestlaste vägivaldset orjastamist ja ristimist saksa röövrüütlike poolt minevikus.

Sesti rahvas oli sajandite kestel surutud nagu varjuseruma. Peale talurahva "vabastamist" asusid eestlased uuesti võitlusele oma orjastajate vastu. Nimetatud kunstiteoses on kasutatud allegoorilist vormi, mis on tingitud tooleaegselt surveolukorrast. Allegoorilise vormi kasutamise tõttu ei saanud vene publik teosest aru, sest Venemaal tunti vähe Baltimaade olukorda. Teosest said aga hästi aru sakslased, kes arvatavasti Viini näitusel kõrvaldasid selle. Meile on teos tuntud reproduktsioonide kaudu. Teose sisu on valgustanud Voldemar Vega ja V.Erm. V.Erm kirjutab: "Liivimaa vallutamise ajal möögavendade poolt on vägivaldselt ristitud paganlik iludus langenud varjuseruma ja maetud kirku hauakambrisse. Sajandite möödumisel üks rüütlike järglastest on koos veimulike ja oma koeraga tunginud sellesse hauakambrisse. Siin ta näeb surnukirstu, mida valvab raudrüüs luukere, kirstus lamab noor, kuid hallide juustega, kelle kaelas hiilgab imeilus kaelakee (sümboliseerib talurahva maad) V.E.). Junkur, taibates selles talismani, mille mõjul varjuserumas neiu on jäänud nii kaua kõdunemata, tahab aaret endale kiskuda, kuid sel hetkel ärkab neiu pikast nõiduse unest üles

1 RKM EKLA, Köler 25pl0. Kunstist (v.K.) lk.4/35

ning kirst ja teda valvanud luukere (s.o. aadli aegunud privileegid - V.E.) varisevad põrmuks."¹

Köler peale välismaareisi käis Tallinna turul, Hiiumaal ja mujal, et saada tegelikust elust materjali oma kunstiteosele.

Eesti töötavat talupoega on Köler kujutanud tõtruult. Maastiku taustal on kujutatud "Hiiu talumee" kirvega" ja akvarell "Niitja". Kunstiteoseid vaadates võime öelda, et Köler rakendas kunsti rahva huvide teenistusse. Nende maalliteostega Köler nagu tahtis näidata, et balti parunite ja pastorite poolt levitatud laim nagu oleksid eestlased füüsiliselt ja vaimselt mandunud orirahvas, kellel ei saavat olla mingit tulevikku ja seega pidavat ka tulevikus jääma mõisniku ülevõimu alla. Köler näitas eesti talupoega füüsiliselt arenenuna, suurte vaimsete eeldustega rahvana.

Isa ja ema portreedes näeme teoorjuse tingimustes eluraskuste all kannatanud ja raugaks muutunud talupoegade üldistatud kujusid. Eesti külamiljööd möödunud sajandi keskkel kujutas Köler oma akvarellides "Kunstniku kodukoht", "Hiiu naised kaevul", "Ketraja". Neist esimese maal näeme XIX sajandi tüüpilist suitsutaret. Talupoja elu kogu raskust sümboliseerib ka osalt pilves taevast. Pilvede vahelt langeb ka üksikuid päikesekiiri elumaja nurkale ja puudesalgale va- sakul. Silmapiiril paistab aga hele valguseviir. See justkui sümboliseerib saabuvat muutust eestlaste elus tulevikus. Tu- leb aeg, mil rahvas vabaneb saksa mõisnike ülevõimust. Talurahva äärmiselt kehva ja mahajäänud elujärge näeme ma- alis "Ketraja". Sellel näeme tüüpilist eelmise sajandi suit- sutaret seestpoolt. Tahumata palkidest suitsunud "seinad, pöö- radel liikuv lükanduks, savipörand ja lae all hõljuv tihe suitsupilv, mis välja pääseb ainult avatud akna või ukse kaudu. Aknast paistab stseen, kus noormeest viiakse sõdurite

¹ V.Erm J.Köleri 130 sünniaastapäeva puhul, "Noorte Maal" nr.58, 1956.a.

poolt talust või külast minema. See episood sümboliseerib talupoegadele osaks saavat ülekohut ja valitusvõimude omavoli, kui kasutati ka sõdureid talupoegadele surve avaldamiseks.

Eespool käsitletud kunstiteostega Köler andis edasi eesti rahva elu-olu eelmisel sajandil rakendades kunsti rahva huvide teenistusse. Rahva elu-olu kujutavad kunstiteosed on justnagu näitlikeks vahenditeks tema vastavatele kirjutistele.

3. J. Köleri vaated religiooni küsimustes.

Ristiuse reaktsiooniline olemus avaldas kõigis nendes küsimustes, mis taotlevad progressi. Kirik süstemaatiliselt töestas rahvakooli arenemist. Haridust peeti vajalikuks ainult seevõrra, kui võrd see võimaldas talupojal põhjalikult omandada " usutödesid ". Kristliku alistusmoraali kõrval leitudasid pastorid koos mõisnikega eesti rahva rassilise alaväärtuslikkuse ja oma kultuurirägeliku missiooni " teooriat ". Kõige sellega taotleti talurahva aktiivsuse halvamist ja mõisnike pärisorjusliku võimu õigustamist. Pastorid olid mõisnike aktiivseks väesalgaks võitluses eesti rahvusliku liikumise vastu.

Sündinud, kindlustunud ja saanud valitsevaks kirikuks feodaalkorra tingimustes, oli luteri usu kirik feodaalse ideoloogia jutlustajaks, mõisnike klassivõimu õigustajaks ja põhjendajaks, tema mõju alla suunati kogu ühiskond, iga selle liige. Kaotanud Lõuna-Eestis 1840-ndate aastate usuvahetuseliku liikumise tagajärjel küll oma senise ainuvalitseva osa, jäi ta siingi enam kui 4/5 talurahva suhtes otsustavalt mõjutavaks teguriks. Võitlus kiriku reaktsioonilise jõu vastu, võitlus eesti ühiskonna vabastamiseks kiriku mõju alt pidi paratamatult kujunema eesti kodanlike demokraatide üheks teravamaks päevaülesandeks.

Ristiusk oli sakslastel ainult sildiks, mille abil püüti " paganaid " alistada. Alistatud rahvale on ristiusk kasulik nende vaos hoidmiseks. Köler on märkinud, et kõik oma alatud teod eesti rahva kallal baltisõjaks katavad kinni ristiuse sildiga. Köler juurdles tõsiselt ristiuse küsimuste kallal.

Usk on vainse orjastamise vahend. K. Marx on nimetanud usku opiumiks rahvale. Köler aga ei olnud ateist. Ta asus seisukohal, et sakslaste ristiusk tuleks revideerimisele võtta, eestlastel tuleks oma usk luua ja välja õpetada oma kiriku-

õpetajad. "Tarvis oma usk," kirjutas Köler. "kes tahab sakste.... orja põlve se jägu saksa usku kes paremat elu - mennalist se võtke õiget Evang(eeliumi usku)"¹ Teisal kirjutas Köler, " et paremat kristlikku elu loota en tansivalt veja seda baltlaste usku puhastada ja Eesti Evangeeliumi õige usku alustada."²

Köler kritiseeris teravalt sakslaste röövellikku tegevust, mida on võimatu õigustada ristiusuga. " Kui Sakslastel," kirjutas Köler, " oleks õige risti usk, kas siin nad võiksid talumaadest eestlasi välja ajada ja maad omale võtta mis pärast nüüd Riigi valitsus pidi rahvale appi tulema. Nüüdne eestlaste usk ei ole mitte õige Kristuse usk ei ole ka mitte Luteruse usk ta on üksi sakste usk aga saksa usk ei tohi mitte üht eestlaste - kas oma veikest isamaa ehk suurt isamaad ära anda."³

Kui Hurt oli sakslaste poole tanielikult üle läinud, astus ta avalikult välja rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juhtide vastu, nimetades C.R. Jakobsoni kirikumüüride lõhkujaks. Köler esitas sel puhul järgmise vastuväite: " Baltlased oma laimamiste ja muu risti usu vastase tegudega lõhuvad Luteruse usu kirku müürid maha mitte Jakobson kudas Hurt ütles."⁴

Köler paljastas veelkord ristiusu tööjate tõelise palge, kui ta oma käsikirjas kirjutas: " Risti usk saksa katoliku kues on paradiisi lubanud ja eestlaste(le) põrgu elu toonud.

1 RKM EKLA, Köler 14:4 k, Isalik sõna lk. 3

2 Sealsamas, lk.8

3 RKM EKLA, Köler 72:3, Baltlased, lk.3

4 Sealsamas, lk.11

Ristiusk saksa katoliku kuues on kõik eestlaste käest võt-
nud, mis temal kallis: vabadust, ausust, maad kui muud varan-
dust, mis asjad inimeseks teevad.

Risti usk saksa kuues kas katoliku või Luteruse
on eestlasi 700 aastad töölooma vägilises elus hoidnud ja
ei taha ka meie päevil sest jätta vaid kudas tuhat märgid
nähtaval tahab ka eestlaste peale veel uut otsata õnnetust
veretada aga mitte kudas õige risti usk käseb rahu elada."
Samas küsib Köler: " Kas eestlased ei jõua õiged risti usu
vägilist kuube muretseda, ja sellega õnnelikumad elu alga-
da?"¹ Järeldus: Rahvuselt sakslased või saksameelsed eest-
lased kirikutes asendada eestlastega, kes ei eisa sakslaste
nuvide teenistuses. Sama mõtet tõstis Köler^{ka} teistes käsikir-
jades esile. Kiriklikud asutused on vaja sakslaste ülemvõi-
must ja saksa kirikuõpetajaist puhastada. Kirik tuleb anda
oma meeste kätte. " On ükskord segadus usu asjade pärast
siis arge jääge tuimadeks ja ajage asjad nii, et eestlastel
oma kogudused ja õpetajad saaksid,"² nõudis Köler. Köler
ei teadnud näiteks tuua ühtegi eesti rahvusest väimulikku,
kes oleks astunud välja sakslaste ristiusu vastu. Köler n
mainis, et "... venelased ei olegi vanal aéal oma usku sun-
dinud nüüd veel vähem. Kas siis eestlaste teoloogia mehed
oma kasu otsiad baltlasteks saanud ja mitte üht ainust ei
ole kes baltlaste usku puhastada ja puhtamad evangeliumi
usku eestlastel anda võiks."³

Köler avaldas mõtet, et varem või hiljem saks-
laste kirik langeb koos nende võimu lagunemisega. Seda mõ-
tet võime välja lugeda järgmistest ridadest: ".... kas on
nuhtluse või ehk ennemalt tanu väärt inimene kes ettevaat-
likult seda maha löhub mis muidu maha langeks ja oma pura-
ga rahvast mattaks."⁴

2 RKM EKLA Köler 14:4k Isalik sõna (usust) lk.10

3 Sealsamas, lk. 14

4 RKM EKLA, Köler, 86:70, Lugeja ei leia siin lk.4

1 RKM EKLA Köler 86:70, Lugeja ei leia siin...lk.11

Et Köler oli rahva pooldaja, see selgub ka usu-
liste probleemide lahendamisel. Tema arvates peavad võimalikud
vaatamata nende ühiskondlik-poliitilistele vaadetele propa-
geerima rahuüritust. Ta kirjutas: "Kõige parem luteruse usk
saab kaitstud kui kiriku õpetajad kõikidest poliitiliste(st)
püüdmistest ära hoiab aga mitte kas meelega või meeletu sõda
ei tõsta teiste kristlaste vastu."¹

Köler nõudis, et kõrgemaid võimalikke ei nimetaks
antisse mitte keiser, vaid vene tsaar. "Eestlaste usk peab
nii olema, et mitte võeramaa kuningas ei võiks eesti usu peaks
nimetada vaid oma Riigi isa - Venemaa keiser,"² kirjutas Kö-
ler.

Niisamuti nagu hariduse küsimuses jäi Köler ka usu-
listes küsimustes oma nõudmiste juurde. Köler nõudis resoluut-
selt, et kirikuõpetajad, nagu näiteks J. Murt, sakslaste poole
üle ei läheks, vaid oleksid eesti rahvaga. "Olgu igal rahval
oma usu kombed."³ ja eestlastel mitte sakslaste, venelaste
või mõne muu rahvaga või rahvusega ühised. Köleri resoluutne
nõue tõeliste eestlaste seas tõusnud võimaliku kohta avaldub
veelkord järgvalt: "Lootus oma sugust õigeid kiriku õpeta-
jaid saada ei tohi mitte tühjaks jääda."⁴

Köler nõudis, et kirikuõpetaja olgu objektiivne, *poliitiline*
Ta kirjutas: "Väga tarvis õigus et eesti kogudused võiksid
kiriku õpetajaid lahti lasta kes poliitikad ajavad."⁵ ~~Köler~~
Köler mõtleb siin küll vist "saksa" või "balti" poliitikat.

XIX sajandil oli Eestis väga levinenud ihunuhtluse
andmine. Ihunuhtlust võisid talupojad saada nii mõisniku kui
ka pastori käsul. Ihunuhtlust anti sageli ilmsüütuile. Köler
on Mahtra ja Anija sündmuste kaasaeglane. Ta tõi kaasaegseist

1 RKM EKLA Köler, 14:4k Isalik sõna (Usust), lk.16

2 RKM EKLA, Sealsamas, lk.19

3 RKM EKLA, Köler, 72:6, Liivimaa talurahva..., lk.17

4 RKM EKLA, Köler, 86:70, Lugeja ei leia siin..., lk.9

5 RKM EKLA, Köler 25:4, Joh. Köleri märkmed, lk.9/13

ajalehtedest näiteid pastorite kohta, kes lasid peksta anda talupoegadele ja panid neid kiriku vande alla. Näit. "Haljala Kih(elukonnas) Rakvere juures laski kirikh(ärri), hackenrichteri jäbi oma noort leerist lahti saand teomeest (kes ilmaski oma isa käest peksetud) hirmsaste peksta et veri maha jooksis. Temale sai 60 hoopki kõvaste antud".¹ Teisel toob Köler näite ajalehest "Valgus". "Valgus nr. 8 1891 Bestimaalt M. kihelkonnast kirjutakse: "Meie pastor needis ühe Greeka õigeusku poissii ära, kes Lutheruse usku tütarlapsoga eksiteele oli sattunud - äranõudmisel ütles õpetaja: "Meid tõstku kogudus ühes minuga käed ülesse ja needma teda igaveste kuradi omaks et tema piab pörgu mine-ma ja ialgi oma pattu andeks saama;" Need hirmsad sõnad panivad kõik selle kiriku täie inimesi värisema ja kiha-ma."² Kolmas Köleri poolt tsiteeritud näide kõlab järgmi-selt: "Jõhvi Pastor (Christoph). Üks naene oli poole saa-gi eest pastori metsas häna teinud, pastor vedas mõlemad kaks kuhja omale. Naene läks pastori juure oma heinu päri-ma, se käratas naest uksest välja, kui se siiski oma päris peksis pastor rusikaga naest välja."³

Ristiusu pastorid ei pea pühakirja-t kirvi. Kui p "püha" sõnaga hakkama ei saa, siis võtavad tarvitusele füüsilise jõu. Ristiusu vaimuliku kogu tegevus on suuna-tud töötava rahva vastu.

Köleri, Jakobsoni jt. XIX sajandi teise poole val-gustajate-demokraatide võitlus kiriku ja uulise ab-kuran-tiemi vastu väljendas eesti talurahva laiade hulkade taot-lusi vabaneda päri-orjuse-likust rõhumiest ja sellega seotud vaim-eest ikkeest. Köler oli arvanud, et haritud mehi on eestlastel hädaati tarvis, mitte ainult ametiasutustesse,

1 RKM EKLA, Köler 21:11, Facta, lk.11/23

2 RKM EKLA, Köler 21:11, Facta, lk.16/21

3 Saalsamas, lk.16/2

vaid ka kirikutesse. Eestlased peavad sakslased kirikutest
välja tõrjuma. Köleri arvates ~~niisaks~~ abiks pidi olema vene
keskvalitsus.

K o k k u v ö t e .

J.Kölerit võib täie õigusega paigutada rahvusliku liikumise suurmeeste hulga. J.Kölerit lähendas eesti lihtrahvale tema sotsiaalne päritolu. Ta oli endise pärisorja-talu poja poeg, kel tuli äärmiselt rasketes tingimustes õppida. Raskusi võites sai ta üldtuntud maalikunstnikuks ja ühtlasi ka tuntud poliitikameheks. Ta oli oma silmadega näinud toorest vägivalda ja omavoli eesti rahva kallal balti saklaste poolt. 60-ndatest aastatest alates kujunes Kölerist üks progressiivse intelligentsi juhte. Ta on üks esimesi, kes astus võitlusse mitte üksnes mõisnike ja saksameelsete pastoritega, vaid ka Jannseni ja samuti Murdaga, kui viimane läks üle konservatiivide - klerikaalide leeri.

Eespool nägime Köleri ühiskondlik - poliitilisi vaateid analüüsides, et juba algusest peale oli ta maailmavaatelt demokraat, järjekindel balti parunite ja pastorkonna vaenlane, agak ka samuti eesti rahvusliku liikumise antidemokraatliku rühmituse vaenlane. Ta kritiseeris teravalt balti erikord- ja mõisnike eesõigusi. Köler jõudis oma nõudmistes kaugemale kui ükski teine. Ta nõudis kõigi mõisa- ja kirikumaaade tasuta jagamist talupoegadele, esimeses järjekorras maatameestele ja nendele kellel on väne maad. Köler nõudis rahväikku ajalehte vastukaaluks Jannseni ajalehele "Eesti Postimees". Ta avaldas oma mõtteid eesti keele küsimustes.

Köler oli üks esimesi, kes halastamatult kritiseeris 1816.a. ja 1819.a. talurahvaseadust, millega talumaade ai- nuomanikeks said mõisnikud. Maaküsimuses oli Köler reformi- st, lootes talupoega- olukorda parandada reformide teel. Reforme ta ootas vene keskvoimult. Ta soovitas rahvã kannatalikult oodata, oli küsimuse revolutsioonilise lahendamise vastu. Köler nõudis koos C.R. Jakobsoniga kubermangude piiride ajamist rahvuste järgi. Rahvusküsimuses oli Köler kindlalt seisukohal, et Eestimaa peab ka tulevikus kuuluma Vene riigi koos-

seisu.

Nii Lubjassaare salakoosolek kui ka Köleri juures korraldatud läbiotsimised, samuti sagedased märkused Köleri kirjades sõpradele, kus ta hoiatas neid kõigest avameelselt kirjutamast, tõestavad, et Köleri tegevus ja mõtteviis ei olnud sageli meeltnööda ja vastuvõetav Baltimaade võimudele, ega tsaarivalitsusele. Köleri järelejätnud kirjavahetusest ega muudest materjalidest ei selgu, et Köler oleks otseselt revolutsiooni ideed üles tõstnud või talurahvast agiteerinud ülestõusule, nagu seda tegi Thernõheveki. Köleri ei sennud revolutsioonilist demokraati, kuigi ta jõudis revolutsioonilise demokraatia seisukohtadele võrdlemisi lähedale. On põhjust eeldada, et revolutsiooniliste eeltingimuste olemasolul oleksid Köleri sisukohad veel rohkem lähenenud revolutsioonilisele demokraatiale. mõningad Köleri märkmed tõendavad, et ta kiitis isegi revolutsiooni tulemusi heaks. Ühes kõnekonspektis on tal järgmine mõtteavaldus: " Vanemad, Kuningad - adelisugu ei olnud ka mitte seks eesti nime - Prantslased neist lahti - Ameerika maa neid ei ole,"¹ Võib järeldada, et Köler suhtus positiivselt Prantsusmaa revolutsiooni tulemustesse. Kohati avaldas Köler mõtet, et sakslased oleksid pidanud ammu välja aetud olema. Võib oletada, et väljaajamist taotles Köler keskvoimu abil. Köler ei läinud kaasa konservatiiv-klerikaalse suunaga, vaid vastupidi - astub sellega ägedasse võitlusesse. Köleri demokraatlike vaadete tõttu eesti natsionalistlik kodanlus XIX sajandi lõpust alates ei kiida enam Kölerit, vaid selle asemel püüab teda maha teha.

1 PKM EKLA, Köler 13:2 Baltlased, lk.4

Ajaloo areenile oli XIX sajandi lõpul ilmunud uus jõud, töölisklass. Köler ei saa aru uue kujuneva ühiskondliku klassi tähtsusest, ei mõistnud, et tulevikus töölisklassi juhtimisel saavutab talurahvas vabaduse. Köler oli talurahva ideoloog. Ta võitles kogu talurahva huvide eest, eelkõige maakehvikute huvide eest, mitte hallparuni, vaid mõisniku vastu. Olukord, kus Köler ühest küljest ägedalt ründas konservatiivklerikaalset suunda, teisest küljest aga ei näinud tõusvat klassi - proletariaati, pidi paratamatult kaasa tooma teatud isoleerituse. Kuid ka neil aastail jäi Köler mõisnike ägedaks vastaseks, baltlaste ja balti erikorra vaenlaseks. See võitlejajoon ulatub läbi kogu Köleri elu ja tegevuse kuni tema surmani.

Köleri maailmavaate kodanlik piiratus ja ühiskonna arenguseaduste mittetundmine ei lubanud tal oma ühiskondlik-poliitilisi taotlusi täie järjekindlusega lõpuni arendada. Köleri ajalooline piiratus seisab ka selles, et ta ei näinud kahte rahvust, kahte kultuuri Venemaal: Puškinit, Gogolit, Tšernõšovskit, Belinskit jt. revolutsioonilisi demokraate ühelt poolt ja teiselt poolt reaktsiooni leeri eesotsas vene tsaariga. Köler ei mõistnud, et tsaariväitsus püüdis kasutada rahvuslikku liikumist oma huvides, püüdes ainult piirata saksa mõisnikke õigusi Baltimaadel.

Olles pärit rahvakeskelt oli Köler oma kodumaa tuline patrioot, rahva huvide kaitsja ja võitleja feodaalse ning rahvusliku iske survestamise eest, otsides pingutatult teid eesti rahva saatuse kergendamiseks. Köler oli eesti ja vene rahva sõpruse aktiivseks pooldajaks. Ta oli tihedate majanduslike ja kultuuriliste sidemete poolt vene rahvaga. Joh. Köler oli ja jääb ka tulevikus püsima ~~XIX~~ XIX sajandi eesti rahvusliku liikumise demokraatliku leeri ühe tähtsama juhna, kelle tähtsus eesti rahva ajaloos on erakordselt suur.

Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid.

I Trükised.

1. V.I. Lenin, Kodanliku agraarrevolutsiooni kaks tüüpi, Teosed, 13 kd., Tallinn 1957.
2. V.J. Lenin, "Talurahvareform" ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon. Teosed, 17 kd. Tallinn 1953.
3. F.Bollmann, Professor Johann Köler Lühikene pilt tema elust ja tegevusest tema seitsmekümne aastase sünnimise päeva mälestuseks, Tartu, 1896.
Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957.
4. B.Ernst, B.Lukats, Johann Köler, "Sirp ja Vasar" nr.19, 1951.
5. B.Ernst, Johann Köler (Tema 125.sünni-aastapäevaks. "Rahva Hääl", nr.57 1951.
6. V.Erm, Kunstniku 25. surma-aastapäevaks. "Noorte Hääl", nr.96 1954.
7. V.Erm, Suure kunstniku ja ühiskondliku võitleja J.Köleri 125. sünni-aastapäeva püml. "Edasi" nr.56, 1951.
8. V.Erm, J.Köleri 120 sünni-aastapäeva püml. Kahe valgustaja-demokraadi suhted. "Noorte Hääl" nr. 58 .
9. V.Erm, Maalikunstnik J.Köleri demokraatlikud ühiskondlik-poliitilised vaated, "Edasi" nr.242, 1954.
10. M.Päss, Prof. Johann Köleri rahvuspoliitilisi töekspidamisi. Varamu nr.5, 1940.
11. O.Sepre, Johann Köler kui võitleja eesti talurahva huvide eest. Looming nr.1, 1956.
12. O. Stein. C.R.Jakobsoni ühiskondlik-poliitilised vaated.

II Publikatsioonid.

1. Dr. J.Hurti ja professor J.Köhleri kirjavahetus. Eesti kirjandus, Tartu, 1910.
2. Prof. J.Köleri ja J.Hurti kirjavahetus. Eesti kirjandus, Tartu, 1911.
3. C.R. Jakobsoni kirjad prof. J.Kölerile, Eesti kirjandus, Tartu, 1913.
4. Труды собрания, 1886.

III Arhiivmaterjalid.

Besti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimelises Riiklikus Kirjandusmuuseumis Tartus.

1. RKM EKLA, f.69 Köler 13:1, Agraarprogramm (v.k)
2. RKM EKLA, f.69 Köler 13:2, Baltlased.
3. RKM EKLA. f.69 Köler, 13:4 Läbitöötatud juhtlused Baltimaa oludest. Esitatud Baltimaa maaolude komisjonile siseministeeriumi juures.

4. RKM EKLA, f.69 Köler 13:6 koopiad 104:4, По балтийскому вопросу, необходимость выкупа крестьянских земель. (Vastuseks "Новое Время" № 5221 ilmunud "Русский странник" kirjutisele Baltimaade oludest).
5. RKM EKLA, f.69 Köler 13:7, О необходимости выкупа крестьянских земель в Прибалтийском крае по правительственной оценке.
6. RKM EKLA, f.69 Köler 14:4, Isalik sõna.
7. RKM EKLA, f.69, Köler 14:9, Lugeja ei leia siin rüütlistest, baltlastest ja Hurdast.
8. RKM EKLA, f.69 Köler 14:6, Liivimaa talurahva vabastamise 75.a. juubeli puhul. Kõne.
9. RKM EKLA, f.69, Köler 15:1, Община и подворное хозяйство Прибалтийского края.
10. RKM EKLA, f.69 Köler 16:2 Talurahva panga asutamise vajadusest (v.k.)
11. RKM EKLA, f.69 Köler 21:11 Facta.
12. RKM EKLA, f.69 Köler 23:20 Peterburi Kunstiakadeemias temale tehtud ülekohtust ning baltlaste tagakiusamisest rahvusliku tegevuse pärast (v.k.)
13. RKM EKLA, f.69 Köler 24:3, Kõne IV üldlaulupeo 1.päeval 1891 VI 15
14. RKM EKLA, f.69 Köler 24:17, Märkmed Baltimaade oludest.
15. RKM EKLA, f.69 Köler 24:20, Балты.
16. RKM EKLA, f.69 Köler 25:1 Köleri märkmed vene keele õppimise vajadusest.
17. RKM EKLA, f.69 Köler 25:4 Märkmed: Eestlastel
18. RKM EKLA, f.69 Köler 25:4 Märkmed Aleks.Keoli kohta.
19. RKM EKLA, f.69 Köler 25:6 Märkmed Jakob Hurda kohta.
20. RKM EKLA, f.69 Köler 25:10 Kunstist (v.k.)
21. RKM EKLA, f.69 Köler 72:2 Balti rüütlid.
22. RKM EKLA, f.69 Köler 72:3 Baltlased.
23. RKM EKLA, f.69 Köler 72:4 Bemerkungen über die Gerichtspraxis in den Ostseeprovinzen nach Einführung der Jutizreform, 1832.
24. RKM EKLA, f.69 Köler 72:6, Liivimaa talurahva vabastamise 75.a. juubeli puhul. Kõne.
25. RKM EKLA, f.69 Köler 86:70, Lugeja ei leia siin....
26. RKM EKLA, f.69 Köler 104:6 originaal 13:6
27. RKM EKLA, f.69 Köler 104:7 Öienduseks H.Peterburger Zeitungis ilmunud kirjeldustele Baltimaa oludest (v.k.)

S i s u k o r d.

Sissejuhatus	Lk 4
Sotsiaal-poliitilised elud Eestis ja ülevaade Köleri eluloost	8
I pt. Johann Köleri suhtumine balti erikorda ning vaated talurahva ja rahvusküsimuse lahendamise osas.	
1. Võitlus balti erikorra vastu	25
2. Võitlus eesti talurahva huvide eest	36
3. J.Köleri vaated rahvusküsimuses	53
II pt. J.Köleri vaated hariduse, kunsti ja usu- küsimustes.	
1. J.Köler eesti hariduselust, keelest, ajakirjan- dusest ja kohtukorraldusest	59
2. J.Köleri vaated kunsti küsimustes	74
3. J.Köleri vaated religiooniküsimustes	79
Kokkuvõte	85
Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid.	